

Lunds universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STV 004
Vt 2000
Handledare: Mats Sjölin

Integration eller assimilation?

Invandrarpolitikens etik och den svenska integrationspolitiken

Jörgen Ödalen
jorgen.odalen@statsvet.uu.se

Abstract:

This thesis is a normative study of immigrant policy. The main question asked is how liberal democracies should respond in terms of immigrant policy to the fact that they now constitute multicultural societies. Divergent answers to this question are provided by two different schools of thought in the liberal tradition of political philosophy - liberal nationalism and liberal multiculturalism. The arguments presented by some prominent proponents of these two political philosophies are investigated and a favourable stance is taken towards liberal multiculturalism and its policy of immigrant integration as opposed to a liberal nationalist policy of immigrant assimilation. A question of great importance for liberal multiculturalists is whether the social stability and unity provided by national identity can be replaced in the multicultural society by new forms of postnational identities and communities. Some thoughts regarding this issue are presented and it is concluded that the development of such postnational identities and communities is likely since they already exist in some multinational states. The next object of investigation is the current Swedish immigrant policy expressed in a 1997 government bill. It is concluded that the current Swedish immigrant policy accords well with the policy of immigrant integration favoured by liberal multiculturalists.

Keywords: immigrant assimilation, immigrant integration, immigrant policy, liberal nationalism, multiculturalism

Innehåll

1. Inledning	4
1.1 Den mångkulturella utmaningen	4
1.2 Syfte, frågeställningar och uppsatsens disposition	6
1.3 Några ord om metoden	8
2. Liberalism, nationalism och det mångkulturella samhället	10
2.1 Den liberala omsvängningen	10
2.1.1 Kommunitaristisk kritik och liberal kulturalism	10
2.1.2 Liberal nationalism versus liberal multikulturalism	12
2.2 Liberal nationalism	13
2.2.1 Vad är en nation?	13
2.2.2 Nationalstaten och den liberala demokratin	15
2.2.3 Individuell frihet	16
2.2.4 Deliberativ demokrati	17
2.2.5 Social rättvisa	18
2.3 Identiteter och gemenskaper i det mångkulturella samhället	19
2.3.1 Postnationella identiteter och gemenskaper	19
2.3.2 Att tillhöra en nation eller en politisk gemenskap	21
2.4 Liberal multikulturalism	23
2.4.1 Självrespektens roll och statens ansvar i ett mångkulturellt samhälle	23
2.4.2 Är den multikulturella liberala staten neutral?	25
2.5 Sammanfattning	26
3. Integration eller assimilation?	28
3.1 Några centrala begrepp	28
3.1.1 Integration och assimilation	28
3.1.2 Segregation och marginalisation	30
3.2 En normativ modell för invandrapolitiken	31
3.2.1 Varför överhuvudtaget en invandrapolitik?	31
3.2.2 Begreppsapparaten förfinas	32
3.2.3 Liberal nationalism och invandrapolitik	34
3.2.4 Liberal multikulturalism och invandrapolitik	35
3.2.5 Integrationspolitikens fördelar och följder	35
3.2.6 Den normativa modellen sammanfattad	37
4. Den svenska invandrapolitiken - från assimilation till integration	39
4.1 Från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring	39
4.2 Från invandrapolitik till integrationspolitik	40
4.2.1 Jämlikhet, valfrihet och samverkan	40

4.2.2	1990-talet: Kritiken växer och invandrapolitiken omprövas	41
4.2.3	"Sverige framtiden och mångfalden - från invandrapolitik till integrationspolitik"	43
4.2.4	En radikal integrationspolitik	45
5.	Sammanfattning	48
	Referenser	50

1. Inledning

1.1 Den mångkulturella utmaningen

Nationalismens kärna utgörs av idén att en nation har rätt till självbestämmande. Traditionellt har denna ståndpunkt tolkats som en nationers rätt till en egen stat. Ernest Gellner, en av de namnkunnigare teoretikerna på området, ser nationalismen som en politisk princip som hävdar att den politiska enheten bör sammanfalla med den nationella (Gellner 1983: 1). De senaste tvåhundra årens utveckling har inneburit en triumf för denna nationalistiska princip i Europa och större delen av den övriga världen (Birch 1993: 13).

Med den franska revolutionen blev nationen den statliga suveränitetens källa och principen om nationers rätt till självbestämmande fick fäste och spred sig över Europa (Habermas 1995: 126). Efter fransk förebild inleddes således ett nationsbyggande som innebar att ett stort antal olika politiska ordningar såsom kungadömen, statsstater, imperier och kolonier vidtog åtgärder som inriktades på konstruktionen av en gemensam nationell identitet och anammandet av ett gemensamt språk (Kymlicka & Straehle 1999: 68). Nationalstaten var nu född.

Idag påtalas dock allt oftare hur den tilltagande globaliseringen utgör ett hot mot den traditionella nationalstaten. I media och inom samhällsvetenskaplig litteratur definieras globaliseringsbegreppet ofta i termer av en minskad betydelse för nationalstaten (Beck 1998: 25, Thörn 1999: 85). Det måste dock påpekas att en av de starkaste utvecklingstrender som ägt rum sedan andra världskriget har varit den utökade utbredningen och konsolideringen av nationalstater. 1945 fanns endast 51 nationalstater, 1992 var de hela 185 och idag utgörs större delen av världens länder av nationalstater (Birch 1993: 22). Vi kan vi dock observera två andra utvecklingstrender under främst den senare delen av 1900-talet som påverkat nationalstatens fortlevnad och som tycks dra åt ett annat håll (se t ex Birch 1993: 22 och Kymlicka & Straehle 1999: 67).

Den första av dessa trender utgörs av framväxten av både privata och politiska trans- och övernationella institutioner som utmanar nationalstatens suveränitet. Denna utveckling har gett upphov till mängder av spekulationer kring hur det nuvarande systemet av nationalstater kan komma att ersättas av någon form av ny världsordning (Birch 1993: 25). Vissa normativt inriktade teoretiker menar att dessa förändringar kräver att fokus flyttas från nationalstaten och ersätts med en mer kosmopolitisk demokratisyn (Kymlicka & Straehle 1999: 67).

Huruvida denna globaliseringstrend innebär en *försvagning* av nationalstaten eller endast en *förändring* av dess roll är föremål för mycken debatt. Vissa menar t ex att transnationaliseringen av ekonomin har stärkt makten hos privata institutioner på bekostnad av nationalstaten och dess politiska institutioner vars handlingsmöjligheter, inflytande och förmåga att bestämma den politiska agendan kraftigt kringskurits (se Amnå 1999: 4 och Ingelstam 1999: 104).

Andra debattörer menar att det är allt för tidigt att proklamera nationalstatens död. Den utgör nämligen en förutsättning för globaliseringen eftersom det är på dess territorium de globala processerna uppstår och de materiella resurserna finns. Vad vi ser är således inte en generell försvagning av nationalstaten utan en förändring som innebär att vissa av dess politiska institutioner försvagas samtidigt som andra förstärks (se Thörn 1999: 85f). Att nationalstaten befinner sig i ett skede av förändring är dock en gemensam utgångspunkt för de flesta debattörer (Thörn 1999: 85).

Den andra av de utvecklingstrender som under efterkrigstiden påverkat nationalstaten är uppkomsten av det mångkulturella samhället. Denna förändring kan sägas ha två källor. Den ena utgörs av en sedan sjuttioalet nyvaknad minoritetsnationalism som vi har kunnat se hos t ex Basker i Spanien, Quebecer i Kanada, Sikher i Indien, Tamiler i Sri Lanka och i flera andra delar av världen (Birch 1993: 23). Ett stort antal människor i dessa folkgrupper är i allt högre grad medvetna om sina nationella identiteter och de ställer diverse krav på erkännande och autonomi, allt ifrån rätten att utbilda sina barn i enlighet med sina traditioner till militant kamp för bildandet av en oberoende stat (McKim & McMahan 1997: 3).

Den andra källan till det mångkulturella samhällets uppkomst har en närmare koppling till globaliseringen om vi med detta uttryck hänvisar till alla de processer, inte endast den internationaliserade ekonomin, som i allt högre grad sammanlänkar, integrerar och bidrar till att världen ses som "en plats" (se Robertson 1992). Vi talar naturligtvis om den kraftigt ökade invandringen från främst Östeuropa och Tredje världen till västdemokratierna.

Det andra världskriget markerade en brytpunkt då invandringen ökade markant och den har sedan dess stegrat till aldrig tidigare uppnådda nivåer. Skälen till denna utveckling utgörs bl a av västdemokratiernas nya invandringpolitiska ställningstaganden och av den enorma ökning av antalet flyktingar som blivit följden av demografiska explosioner och politiska oroligheter i Tredje Världen (Zolberg 1996: 46). De senaste årtiondena har denna utveckling ytterligare förstärkts av informations- och kommunikationsteknologiska revolutioner som gjort att allt fler uppmärksammas på möjligheten att skaffa sig ett drägligare liv i något annat land och försett dem med goda möjligheter att resa dit (Zolberg 1996: 46).

Denna utveckling har kommit att förändra västdemokratiernas kulturella sammansättning radikalt och har med Habermas ord aktualiserat "konflikten mellan den demokratiska rättsstatens universalistiska principer å ena sidan och de partikularistiska kraven på att bevara de invanda livsformernas integritet å andra sidan" (Habermas 1995: 123f). Vad Habermas verkar syfta på är att de liberala demokratiernas universalistiska principer om alla människors lika värde och lika rätt till respekt tycks stå i strid med den regelmässiga partiskheten inom dessa stater (McMahan 1997: 109).

I de liberala demokratierna fortlever nämligen nationalstatstanken och idén att staten bör upprätthålla en nationell identitet trots att de nu är mångkulturella. Större delen av majoritetsbefolkningen i dessa demokratier anser sannolikt att staten bör prioritera sina medborgare framför dem som inte är medborgare, oavsett om dessa ickemedborgare befinner sig i andra länder eller på den aktuella statens territorium som t ex flyktingar. Ett sådant prioriterande av medborgarna från statens sida antas även innebära ett prioriterande av en viss nationell identitet. I Sverige bör således enligt denna

uppfattning störst hänsyn tas till svensk kultur och svenska traditioner i lagstiftning och förd politik.

Det är detta synsätt som uppkomsten av det mångkulturella samhället utmanar och som ställer de liberala demokratierna inför ett dilemma. Kan en demokrati som bekänner sig till liberala värden om statlig neutralitet verkligen prioritera en viss nationell kultur framför andra? Svaret på denna fråga får konsekvenser för hur de liberala demokratierna bör behandla de invandrare som har en annan kulturell bakgrund än majoritetsbefolkningen när det gäller t ex hur de ska integreras i det nya landet.

Det är frågor om den förändring som uppkomsten av det mångkulturella samhället innebär och dess betydelse för den liberala demokratin som denna uppsats ska ägnas åt och vi ska snart mer specifikt redovisa de problem som kommer att behandlas. Låt oss dock först kort se på en tredje process som kommit att påverka nationalstatens utveckling och som har sitt ursprung i både framväxten av trans- och övernationella institutioner och det mångkulturella samhällets uppkomst.

Den process det handlar om är den tilltagande nationalismen och mer aggressiva försvaret av nationalstatstanken hos majoritetsbefolkningen i de Europeiska länderna. Främlingsfientliga reaktioner har tilltagit i omfattning under särskilt 1990-talet och i ett flertal Europeiska stater utgör inte längre högerextremismen någon politiskt marginell företeelse utan företräds av relativt starka partier (Lindquist 1999: 7).

Vissa förstår denna utveckling som ett motstånd mot globaliseringsprocessen. Européernas nationella identiteter försvagas av det "dubbla tryck" de utsätts för: ovanifrån av en globaliserad masskultur och underifrån av minoritetsnationalism och det mångkulturella samhällets framväxt. Andra ser denna reaktion för att förstärka de nationella identiteterna som en del av globaliseringen snarare än skild från den (Featherstone 1995: 119, Jaggar 1999: 308, Thörn 1999: 87).

Som vi snart ska se har vissa politiska filosofer reagerat på dessa utvecklingstrender genom att försvara majoritetsbefolkningars nationella identiteter och nationalstatstanken. Vi kommer att kalla dem liberala nationalisterna. De delar visserligen en del tankegodis med de mer aggressiva försvararna av nationalismen men som vi kommer att se skiljer de sig också åt på väsentliga punkter. Andra liberaler har svarat genom att överge nationalstatstanken och förespråkar istället en multikulturalism enligt vilken nationella kulturer av olika slag ska tillåtas samexistera i en stat på lika villkor. Vi ska se närmare på dessa båda tankeskolor och utreda vilka konsekvenser deras ståndpunkter har för framför allt utformandet av invandrapolitiken i liberala demokratier.

1.2 Syfte, frågeställningar och uppsatsens disposition

Som redan antytts kommer vi i denna uppsats att pendla mellan frågor som handlar om "det stora" till sådana som handlar om "det lilla", i både teoretiskt och geografiskt hänseende. Vi ska tala om ideologi och om praktik, om globalisering och om nationell politik.

På en relativt hög abstraktionsnivå kommer vi i det andra kapitlet att undersöka de normativa problem som uppkomsten av det mångkulturella samhället innebär för den liberala demokratin. Frågorna vi ställer rör relationen mellan staten och nationen. Bör en demokrati som bekänner sig till liberala värden om offentlig neutralitet verkligen prioritera en viss nationell kultur framför andra? Vi kan urskilja två skolbildningar inom den moderna liberala politiska filosofin - den liberala nationalismen respektive multikulturalismen - som ger olika svar på denna fråga. Vi ska se närmare på och värdera argumenten som förts fram av företrädare för dessa tankeskolor.

I detta kapitel kommer även abstrakta frågor om människors identiteter att behandlas. Vi kommer att fråga oss vilken kopplingen är mellan människors identiteter och deras kulturella bakgrunder. Kan människors identiteter komma att förändras i en globaliserad värld? Svaren på frågor som denna har betydelse för vårt slutgiltiga ställningstagande till den grundläggande normativa frågan om hur den liberala demokratin bör förhålla sig till det faktum att de nu utgör mångkulturella samhällen.

I nästa kapitel ger vi oss på uppsatsens huvudsakliga syfte som består i att besvara frågan om vilken invandrapolitik de liberala demokratierna bör föra. Vi riktar alltså vår uppmärksamhet mot mer konkreta problem men befinner oss fortfarande på en hög abstraktionsnivå så till vida att det rör en normativ fråga om invandrapolitikens generella utformning, inte om konkreta politiska åtgärder.

Valet kommer att stå mellan en assimilationsinriktad eller en integrationsinriktad politik. Det föregående kapitlet har försett oss med den normativa underbyggnad vi behöver för att svara på frågan om vilken av dessa inriktningar som är att föredra. Svaret på frågan om hur de liberala demokratierna bör förhålla sig till uppkomsten av det mångkulturella samhället har alldeles uppenbart konsekvenser för hur de bör behandla sina invandrare.

Innan vi svarar på den normativa frågan ska vi dock närmare utreda begreppen "integration" och "assimilation". Vad innebär de och vilken är relationen mellan dem och till andra begrepp såsom "segregation" och "marginalisation"? Vi kommer också att ställa frågan om varför en invandrapolitik överhuvudtaget är önskvärd. Varför ska staten föra en aktiv invandrapolitik och inte bara lämna människor fria att själva välja om de ska assimileras, integreras eller ställa sig utanför det övriga samhället och sedan på egen hand försöka uppnå det mål de föredrar?

Efter att vi svarat på dessa frågor är det dags att förfina vår begreppsapparat. Vi kommer att urskilja några olika former av assimilation och integration och undersöka relationen mellan dem och det tidigare kapitlets normativa ståndpunkter - den liberala nationalismen respektive multikulturalismen. Efter en diskussion om några för- och nackdelar hos de olika typerna av generell inriktning för invandrapolitiken utmynnar kapitlet i en normativ modell som löper från radikal assimilation till måttfull integration och ett ställningstagande för vilken av dessa inriktningar som är att föredra.

I uppsatsens fjärde kapitel ska vi tillämpa den normativa modellen på en mer konkret nivå. Vi ska rikta vår blick mot Sverige och ta oss en titt på den integrationspolitik som förs sedan december 1997 då den socialdemokratiska regeringens proposition *Sverige, framtiden och mångfalden* (prop. 1997/98:16) godkändes av riksdagen. Efter en inledande historik som visar hur den svenska invandrapolitiken generellt sett gått från en assimilationsinriktad till en mer integrationsinriktad politik ska vi se var vi befinner oss idag. Genom att studera de förslag som förs fram i propositionen ska vi

förhoppningsvis kunna inordna den svenska integrationspolitiken i den normativa modell vi konstruerat i föregående kapitel. Vad vi vill se är alltså om den svenska integrationspolitiken är värd sitt namn - är det en integrations- eller assimilationspolitik?

1.3 Några ord om metoden

Denna uppsats är ett normativt inriktat politiskt filosofiskt arbete. Som ofta påpekats innebar år 1971, då Harvardfilosofen John Rawls verk *A Theory of Justice* publicerades, något av en pånyttfödelse för den politiska filosofin. Tidigare hade all sorts normativ forskning, från att ha haft en lång historia som i väst sträcker sig tillbaka till de antika grekiska filosoferna, under lång tid försumrats inom samhällsvetenskaperna p g a den positivistiska vetenskapssynens starka dominans (Lundquist 1993: 75). Idag för dock den renodlade positivismen en tynande tillvaro samtidigt som normativ politisk teori åter blivit ett populärt ämne (Glaser 1995: 22).

Inom normativ forskning försöker man besvara frågor om hur något *bör* vara eller vilka handlingar som *bör* utföras. Vanliga frågor inom den normativa politiska filosofin är t ex hur staten bör vara organiserad, hur makten i samhället bör vara fördelad eller hur en rättvis ekonomisk fördelning ser ut. När politiska filosofer vill besvara frågor som dessa utför de vanligen en argumentation i försök att rättfärdiga en viss ståndpunkt. I en sådan argumentation begagnas ett flertal metodologiska verktyg.

Statsvetaren Daryl Glaser har listat tre sådana verktyg, eller snarare grupper av verktyg, som mer eller mindre explicit och i olika hög grad används i stort sett all normativ politisk filosofisk forskning (se Glaser 1995: 22). Alla dessa verktyg kommer också att användas i denna uppsats.

Normativa teoretikers första verktygslåda utgörs av den formella logiken och analytiska filosofin. De vinnlägger sig om att framställa en argumentation som är internt konsistent, d v s fri från motsägelser och där slutsatserna följer ur premisserna (Glaser 1995: 22). Till dessa verktyg hör även begreppsanalysen. En normativ teoretiker försöker ofta så klart och tydligt som möjligt definiera de centrala begrepp hon använder och utreda deras relationer till andra näraliggande begrepp. Om en argumentation innehåller begrepp som är mångtydiga eller vaga eller orimligt definierade kan slutsatserna lätt ifrågasättas. I den här uppsatsen kommer bl a begrepp som "nation" och "integration" att analyseras.

Den andra verktygslådan utgörs av de empiriska och teoretiska forskningsresultat som är av relevans för den aktuella argumentationen. För politiska filosofer handlar det förstås främst om att använda sig av resultat från den samhällsvetenskapliga forskningen men ibland kan även forskning från andra discipliner vara av intresse (Glaser 1995: 22). Oftast rör det sig om att pröva verklighetsomdömens sanningsvärde. I en normativ argumentation förekommer alltid empiriska premisser och vid en prövning av argumentationens giltighet måste man utreda om dessa är sanna eller falska, sannolika eller osannolika, väl eller illa underbyggda (Vedung 1977: 24). Vi kommer i denna uppsats att använda oss av forskningsresultat från ett flertal discipliner såsom statsvetenskap, sociologi och socialpsykologi.

Slutligen avstämmer normativa teoretiker sina slutsatser mot grundläggande moraliska intuitioner. Detta görs i syfte att pröva hållbarheten hos de värdeomdömen som ingår i antingen vår argumentation eller i vår vardagsmoral. Normativa resonemang går nämligen i hög grad ut på att ifrågasätta våra vardagliga intuitioner, men likväl kan det innebära en svaghet hos argumentationen om vissa av dess värdeomdömena är kraftigt kontra-intuitiva (Glaser 1995: 22).

Hur stor vikt som ska fästas vid grundläggande moraliska intuitioner är en tvistefråga bland normativa teoretiker. Vissa, inkluderat mig själv, menar att den normativa argumentationen är en ständig process där intuitioner prövas mot generella principer för att uppnå vad Rawls kallat ett "reflektivt ekvilibrium" där intuitioner och principer står i samklang (Rawls 1971: 46ff). Andra teoretiker vill grunda moralen helt och hållet på de rådande intuitionerna medan åter andra, såsom de flesta utilitarister, fäster liten eller ingen vikt vid dem. Hur som helst är den avvägning som görs mot intuitioner en process som oftast föregår eller pågår under själva argumentationen och som sällan framgår explicit för läsaren av en politisk filosofisk text.

Eftersom en normativ undersökning ofta förhåller sig dialektiskt eller polemiskt till tidigare normativ forskning tillämpas dessa metodologiska verktyg inte enbart på den egna argumentationen utan även på andras. Ett viktigt inslag i den normativa politisk filosofiska forskningen utgörs därför av vad statsvetaren Evert Vedung kallat "politisk idéanalys". Med detta begrepp syftar Vedung på undersökningar av politiska idéer i en vid mening, från systematiska världsåskådningar till enskilda politiska utsagor: politiska filosofier, ideologier, åsikter, övertygelser, argument, avtal, författningar o s v (Vedung 1977: 15f).

Den politiska idéanalysen kan delas upp i två olika typer: innehållslig och funktionell. En funktionell idéanalys syftar till att förklara de empiriska omständigheterna kring politiska idéer, t ex deras uppkomst, spridning eller samband med sociala företeelser. En innehållslig idéanalys innebär en giltighetsprövning av de politiska idéerna medelst de metodologiska verktyg vi precis gått igenom (Vedung 1977: 18f).

Politiska filosofer begagnar sig främst av den innehållsliga idéanalysen när de undersöker klarheten, systematiken, konsistensen och sanningshalten hos tidigare teoretikers arbeten och utvecklar sin argumentation genom att kritisera, utveckla eller kommentera deras resultat (Vedung 1977: 25f). I föreliggande uppsats första kapitel framgår förhållandevis explicit att det handlar om en idéanalys när vi skärskådar de liberala nationalisternas och multikulturalisternas argument.

Även i det fjärde kapitlet kommer vi i vår läsning regeringspropositionen att ägna oss åt en innehållslig idéanalys. Här kommer metoden dessutom att kompletteras av den modell vi utvecklar i det tredje kapitlet och med vars hjälp vi försöker klassificera den svenska integrationspolitiken. Det fjärde kapitlets undersökning har därmed i viss mån även en teoritestande funktion där vi undersöker om vår normativa modell kan tillämpas på en något mer konkret nivå.

2. Liberalism, nationalism och det mångkulturella samhället

2.1 Den liberala omsvängningen

2.1.1 Kommunitaristisk kritik och liberal kulturalism

Vi har redan i inledningen bekantat oss med John Rawls och förklarat hans betydelse för den moderna politiska filosofin. Efterföljande politisk filosofi har i hög grad utgjorts av kommentarer på och kritik av hans arbete. En välkänd debatt som kom att utspelas i Rawls efterföljd var den mellan liberaler och de så kallade kommunitaristerna¹.

Rawls företrädde bl a en grundläggande liberaldemokratisk princip om offentlig neutralitet. Denna princip slår fast att i statens ögon har alla människor samma värde och därmed förtjänar de alla att behandlas med samma grad av omtanke och respekt (Dworkin 1977: 180ff). Ett jämlikt medborgarskap kräver att staten ska hålla sig neutral inför olika uppfattningar om vad som utgör ett gott liv (Rawls 1971: 212, se även Dworkin 1986). Var och en har därför rätt att utforma sin egen livsplan staten bör respektera dessa val jämlikt.

Under 1980-talet utsattes denna idé om den offentliga neutraliteten för kritik av företrädare för den tankeskola som kom att kallas kommunitarismen. Deras kritik kan kortfattat sägas ha gått ut på att Rawls, Dworkin och andra liberaler inte fäste tillräckligt stor vikt vid det faktum att människan ingår i en social kontext som är nödvändig för att hon överhuvudtaget ska kunna utforma en egen livsplan (se t ex MacIntyre 1986, Sandel 1982 och Taylor 1979).

Det främsta målet för kommunitaristernas kritik är den liberala åsikten att offentlig neutralitet är nödvändig för att människors rätt att utforma egna livsplaner ska respekteras fullt ut. Kommunitarister menar att denna syn på mänskligt självbestämmande bygger på en falsk bild av den mänskliga naturen och ett ignorerande av sociala sammanhang.

Mot den liberala bilden av människan som en autonom individ, fri att "ifrågasätta sitt deltagande i existerande sociala sedvänjor, och att dra sig ur dem om [hon] inte längre finner dem värda att delta i" (Kymlicka 1994: 209), ställer kommunitarister en bild av människan som oskiljaktigt innesluten i befintliga sociala sammanhang. Michael Sandel menar t ex att det inte är möjligt att fullständigt lösgöra sig ur den sociala kontext man befinner sig i på det sätt som den liberala människosynen antyder eftersom vår identitet inte föregår de målsättningar vi har utan faktiskt konstitueras av dem. Vi kan inte skilja

---

¹ I denna uppsats används begreppet "liberalism" i dess vidaste politisk filosofiska betydelse, där det innefattar något slags princip om offentlig neutralitet som föreskriver vissa grundläggande fri- och rättigheter såsom religions- yttrande- och mötesfrihet. Begreppet har sålunda inga partipolitiska, ekonomiska eller snävare ideologiska konnotationer i denna text.

jaget från dess målsättningar och målsättningarna är inte valda utan vi "upptäcker" dem i det sociala sammanhang i vilket vi ingår (Sandel 1982: 55ff).

En liknande formulering av kommunitarismen finner vi hos Charles Taylor som menar att den liberala "fullständiga friheten" är meningslös eftersom den placerar individen i ett "tomrum där ingen handling vore värd att utföra" (Taylor 1979: 157). Det är det sociala sammanhang vi befinner oss i som förser oss med de värden, traditioner och målsättningar som är nödvändig för att skänka våra handlingar mening (Taylor 1979: 157, 1991: 40f). För kommunitarister är således offentlig neutralitet inte önskvärd eftersom en stat som bekänner sig till en sådan princip riskerar att undergräva de gemensamma målsättningar hos ett socialt kollektiv, oftast definierat som en kulturell gemenskap, som konstituerar medlemmarnas identiteter och gör deras val meningsfulla. En stat bör istället uppmuntra medborgarna att hysa de specifika uppfattningar om det goda livet som sammanfaller med de gemensamma målsättningarna och motverka de uppfattningar som står i konflikt med dem (Kymlicka 1994: 209)

Liberalen Will Kymlicka har påtalat att Rawls, Dworkins och andra liberalers misslyckande med att ta människors kulturella bakgrunder på allvar egentligen bottnade i deras antaganden om att teorierna de utvecklade skulle appliceras på kulturellt homogena nationalstater (Kymlicka 1989: 177f). En sådan teoris otillräcklighet är uppenbar i värld av mångkulturella stater. Kymlicka menar dock att det inte existerar någon olöslig konflikt mellan liberala värden och att ta hänsyn till att människor befinner sig i en social kontext som formar hennes livsval (Kymlicka 1989: kap. 8, 1994: 234).

Rawls och många andra liberalers svar på den kommunitaristiska kritiken har också bestått i att de till viss del, och i olika hög grad, tagit till sig kommunitaristiska tankegångarna. Således har de flesta moderna liberaler en syn på relationen mellan individen och hennes sociala tillhörighet som till vissa delar liknar den kommunitaristiska (se t ex Kymlicka 1989 och 1995b, Margalit & Raz 1990, Miller 1995, Raz 1995 och Tamir 1993)². Låt oss kalla dem liberala kulturalister.

Dessa liberaler erkänner att för att individuell frihet ska vara meningsfull måste människan finna sig i en kulturell kontext som förser henne med en bakgrund av värden och traditioner. Dessa värden och traditioner utgör en viktig del av människans identitet och är nödvändiga för att skänka hennes valmöjligheter och val någon mening. Utan denna bakgrund skulle inga av hennes livsval någonsin vara meningsfulla (Kymlicka 1989: kap. 8, 1995b: 83ff, Margalit & Raz 1990: 449, Raz 1995: 178).

Det finns således skäl menar de liberala kulturalisterna till varför någon som fäster vikt vid individens frihet måste ta deras kulturella identitet i beaktande och att en rätt till kultur och visst självbestämmande bör erkännas (Kymlicka 1989: kap. 8, Margalit & Raz 1990, Tamir 1993: 8f). Vår kultur utgör en grundläggande beståndsdel av vår personliga identitet, den gör våra liv och val meningsfulla och förser oss med en betryggande tillhörighetskänsla. Om en kultur blir förstörd eller diskrimineras kommer de valmöjligheter som står öppna för dess medlemmar att minska i antal och det kommer att skada deras värdighet och självrespekt (Margalit & Raz 1990: 447ff). En trygg och blomstrande kulturell gemenskap kommer däremot att i hög grad bidra till medlemmarnas välmåga (Tamir 1993: 73).

---

² Vissa menar dock att det hos ett flertal liberaler mer handlar om retorisk fernissa än om ett genuint byte av filosofiska övertygelser (se Beckman 1999)

Vad skiljer då den liberalkulturalistiska positionen från den kommunitaristiska? Det kan vara svårt att se, särskilt som även de flesta kommunitarister precis som liberaler anser att en individ faktiskt kan ta ställning till den sociala kontext hon befinner sig i och byta kulturell tillhörighet (se t ex Sandel 1982: 152). Även om en kulturell bakgrund är nödvändig för utformandet av en livsplan så behöver alltså inte denna bakgrund utgöras av just den kultur vi befinner oss i för tillfället. Will Kymlicka har hävdat att åsiktsskillnaderna mellan liberaler och kommunitarister, i detta avseende, egentligen inte ligger på det politisk filosofiska planet utan snarare på det medvetandefilosofiska. De är oeniga om var, inom en person, man ska dra gränsen för det jag som kan reflektera över sin sociala positionering (Kymlicka 1994: 217).

En skillnad föreligger dock på det värdeteoretiska planet. I ljuset av att liberaler lyckats visa att respekt för människors kulturella bakgrunder går att förena med liberalismen har vissa kommunitarister fört fram idén att mänskliga kulturer besitter intrinsikalt värde, d v s de har värde för sin egen skull (Musschenga 1998, Réaume 2000, Taylor 1994). För liberala kulturalister besitter mänskliga kulturer endast instrumentellt värde. De utgör medel för individuell frihet, för att göra våra val och valmöjligheter meningsfulla och för att vi ska uppfatta oss själva som värdefulla, kort sagt; kulturer är av värde för individers skull (Hampton 1995: 80, Kymlicka 1995: 83).

Denna skillnad visar sig bl a i det faktum att liberaler inte finner något negativt i att människor byter kulturella tillhörigheter medan kommunitarister anser att staten kan ha rätt att förhindra att människor lämnar den kulturella gemenskapen om det innebär ett hot mot den. De kommunitarister som fäster intrinsikalt värde vid kulturer anser även att de kan vara värda att bevara för deras egen skull, oavsett om det finns några individer som så önskar (se Musschenga 1998).

2.1.2 Liberal nationalism versus liberal multikulturalism

Vad har då denna omsvängning i synen på kulturens betydelse för individuell frihet för konsekvenser för liberalers inställning till det mångkulturella samhället? Den politiske filosofen Joseph Raz har observerat tre olika responser på den mångkulturella utmaningen från liberalers sida. Den första av dessa kallar Raz "tolerans" och han beskriver den som en attityd och politik som låter minoriteter leva som de önskar så länge de inte stör majoritetskulturen. Detta senare förbehåll innebär att minoriteternas tillgång till vissa offentliga rum begränsas (Raz 1995: 172).

Den andra liberala responsen kallar Raz "ickediskriminering". Denna politik erkänner individens rätt att inte utsättas för diskriminering på nationella, kulturella, etniska eller religiösa grunder, och heller på kön eller sexuell läggning. Raz påpekar hur den ickediskriminerande inställningen hör ihop med den del av liberalismen som förespråkar offentlig neutralitet - om staten inte ska favorisera vissa livsplaner kan den inte heller tillåta att vissa diskrimineras. Den ickediskriminerande inställningen innefattar förstås den toleranta men har mer långtgående konsekvenser. Majoritetssamhället har enligt den ickediskriminerande politiken inte längre rätt att utestänga minoriteter från allmänna skolor, arbetsplatser, bostadsområden, den politiska arenan o s v (Raz 1995: 172).

Den tredje responsen på uppkomsten av det mångkulturella samhället utgörs av den liberala multikulturalismen³. Liberala multikulturalister accepterar den liberalkulturalistiska tesen att individuell frihet förutsätter en kulturell tillhörighet och ser det som statens skyldighet att garantera jämlik ställning för de kulturer som existerar på dess territorium. I ett multikulturalistiskt samhälle avfärdas nationalstatstanken och staten bekänner sig därför inte till och gynnar inte någon särskild kultur (Raz 1995: 174).

Den ickediskriminerande inställningen ses av liberala multikulturalister som problematisk på sin orimliga individualism som bortser från det faktum att den kulturella tillhörigheten är nödvändig för individers identitet och utformande av livsplaner. Ojämliga förhållanden mellan grupper kan därför kräva tillfälliga åtgärder, såsom positiv särbehandling, som diskriminerar individer för att uppnå en högre grad av jämlikhet (Kymlicka 1989: kap. 8, 1995: kap. 5). Då ickediskriminerande åtgärder främjar jämlikhet kommer de dock att förordas även av den liberala multikulturalismen (Raz 1995: 189).

Idag kan liberaler sägas vara splittrade i två läger - i det ena återfinns vi de som försvarar den liberala multikulturalismen (se t ex Kymlicka 1989, 1995b och Raz 1995). I det andra lägret finner vi de liberala nationalisterna som snarare återgått till den inställning som Raz kallade "tolerans". Även de accepterar den liberalkulturalistiska tesen och motsätter sig den ickediskriminerande inställningen men av andra skäl än multikulturalisterna. Deras åsikt är istället att en fullständig offentlig neutralitet inte är önskvärd eftersom det krävs en gemensam nationell kultur för att bevara liberaldemokratiska värden (se Miller 1988, 1993, 1995 och Tamir 1993). Av samma anledning riskerar, enligt de liberala nationalisterna, en radikal multikulturalism att undergräva den liberala demokratin (Miller 1995: 195)⁴. Resten av detta kapitel ska vi ägna åt att se närmare på dessa två tankeskolor. Först ut är den liberala nationalismen.

2.2 Liberal nationalism

2.2.1 Vad är en nation?

Innan vi ger oss i kast med den liberalnationalistiska teorin kan det vara en god idé att närmare utreda vad som menas med "nation" och "nationalitet". Eftersom de liberala nationalisterna försvarar tanken på att staten har särskilda förpliktelser gentemot medlemmarna i en viss nation kan det vara en god idé att veta vilka dessa medlemmar är.

---

³ I denna uppsats används begreppet mångkulturell deskriptivt, för att beteckna etnisk, nationell och kulturell mångfald, medan multikulturalism används normativt, om ett politiskt filosofiskt samhällsideal (jfr t ex SoS-rapport 1999:6: 24).

⁴ Kymlicka använder sig av en något annorlunda terminologi där han med liberal nationalism betecknar åsikten att det är legitimt för en stat att försvara och upprätthålla kulturerna och språken hos de nationer som finns på dess territorium (se Kymlicka 1998). Jag kommer främst att redogöra för Tamir och Millers tänkande eftersom de båda står för idén att staten bör upprätthålla och försvara *en* specifik gemensam nationell identitet.

Ordet "nation" används ofta synonymt med "stat", och "nationalitet" med "medborgarskap", något som väl illustrerar hur nationsbegreppet kommit att sammankopplas med statsbegreppet i en värld av nationalstater. En sådan användning av begreppen hjälper oss förstås inte när vi försöker utreda vilken relationen bör vara mellan staten och nationen. Som vi redan sett definierade Gellner nationalismen som en politisk princip om att stat och nation bör sammanfalla. En sådan definition förutsätter en distinktion mellan nationen och staten.

Distinktionen är emellertid ganska lätt att utreda. I Max Webers klassiska definition ses staten som en uppsättning politiska institutioner som har monopol på användandet av legitimt våld inom ett visst territorium. En stat kan då uppenbarligen utgöras av flera nationer, som Schweiz och f d Sovjetunionen, och en nation kan vara utan stat, vilket gäller för kurder och palestinier (Miller 1995: 19). En nation kan alltså utgöras av en grupp människor som inte exklusivt, eller i vissa fall inte överhuvudtaget, är förenade inom en stats institutionella arrangemang. Hur ska vi då karaktärisera en sådan grupp?

Yael Tamir fastslår att en grupp människor konstituerar en nation "if it exhibits both a sufficient number of shared, objective characteristics - such as language, history, or territory - and self-awareness of its distinctiveness" (Tamir 1993: 66). David Millers definition uppvisar stora likheter med Tamirs. Han argumenterar för att en nation existerar när en grupp människor delar några gemensamma karaktäristika, bland dessa ingår historisk identitet, en koppling till ett visst territorium och en "offentlig kultur", och vidare att dessa människor var och en definierar sig själva och erkänner andra som medlemmar i samma nation (Miller 1993: 6ff, 1995: 22ff). Miller lägger till detta att den gemensamma identiteten hos dessa människor måste vara "aktiv", d v s konstant reproducerad. Vi ska senare gå närmare in på vad Miller menar med en gemensam "offentlig kultur".

Vi kan se att dessa två liberala nationalisterna använder sig av både subjektiva och objektiva kriterier i sina definitioner. Det är enligt dem inte tillräckligt att en grupp människor delar något gemensamt objektiva drag, såsom språk, de måste också medvetet tro att de hör samman på dessa gemensamma drag. När det gäller denna generella struktur hos definitionen tycks det finnas, om inte enighet så åtminstone ett slags kvasi-konsensus bland politiska tänkare (Weinstock 1996: 89, se även Kymlicka 1989: 179 n. 2). Hur definitionens två huvuddelarna mer bestämt ska karaktäriseras och relationen emellan dem är dock omdiskuterade ämnen (se Mason 1999: 262f).

Nationalitetsbegreppet är naturligtvis knutet till nationsbegreppet. Att ha en viss nationalitet innebär att tillhöra en viss nation, d v s att vara medlem i en grupp som delar objektiva karaktäristika som språk, historia och koppling till ett territorium, och att känna sig som en del av denna gemenskap.

Skillnaden mellan nationalitet och etnicitet kan vara svår att uppfatta. Att ha en viss etnisk tillhörighet innebär även det att tillhöra en grupp som har gemensamma objektiva drag - som kultur, religion och fenotypiska kännetecken - och ömsesidigt erkänner varandras medlemskap. Nationalitet och etnicitet är alltså två fenomen av samma generella typ och kan därför vara svåra att skilja från varandra (Miller 1995: 19).

En ytterligare anledning till att begreppen kan vara svåra att hålla isär är att nationer ofta uppstår ur etniska gemenskaper. Vidare är etniciteten fortfarande en källa ur vilka nya nationella identiteter uppstår när etniska grupper upplever sina identiteter som hotade eller att deras politiska krav negligeras. I sådana lägen är det vanligt att etniska

grupper börjar uppfatta sig som nation och ställer nationalistiska krav (Miller 1995: 20, se även Smith 1986). Ett exempel är uppkomsten av den Tamilska nationalistiska rörelsen i Sri Lanka.

Som David Miller påpekar kan dock nationer som uppstått på detta sätt efterhand komma att inkludera ett flertal etniska grupper (Miller 1995: 20). Som exempel nämner han den amerikanska nationen som ursprungligen var etniskt anglosaxisk men som nu innefattar irländska-amerikaner, italienska-amerikaner m fl.

Ett bättre exempel är kanske den judiska nationen vilken innefattar ett flertal etniska grupper från så skilda delar av världen som Israel, Ryssland, Etiopien och USA. De drag medlemmarna i den judiska nationen delar är religionen och en historia, vilka är objektiva, och en känsla av att höra samman (Tamir 1993: 66). Den judiska nationer utgör alltså ett utmärkt exempel på en nation som består av ett flertal etniska grupper.

2.2.2 Nationalstaten och den liberala demokratin

I inledningen talade vi om nationsbyggandet som en utvecklingsprocess som tog fart i Väst för ungefär tvåhundra år sedan. Men nationsbyggandet är endast en av två markanta förändringar som skett i Väst under denna tid. Den andra utvecklingsprocessen utgörs av etablerandet av den liberala demokratin. Ett flertal olika för-liberala och ickedemokratiska styrelseformer såsom monarkier, teokratier och diktaturer har kommit att ersättas med liberalt demokratiska regimer (Kymlicka & Straehle 1999: 68).

Som Kymlicka och Straehle påpekar kan dessa två trender vara orelaterade, men det sunda förnuftet talar för att så inte är fallet. Det verkar helt enkelt som om nationalstaten erbjuder ett "gott hem" för liberal demokrati (Kymlicka & Straehle 1999: 68). Jürgen Habermas kallar nationalstaten och demokratin för "tvillingar födda av den franska revolutionen" (Habermas 1995: 125). Han menar att nationalstaten lade grunden för den kulturella och etniska homogenitet som var en förutsättning för demokratiseringen av statsväsendena i Väst, "om än till priset av undertryckande och utstötning av nationella minoriteter" (Habermas 1995: 125).

Som vi såg i inledningen har Habermas också påpekat hur uppkomsten av det mångkulturella samhället nu drar fram en möjlig konflikt mellan de liberalt demokratiska och de nationalistiska principerna. De liberala principerna slår fast att staten ska visa alla människor lika omtanke och respekt, samtidigt som nationalstaten av sin blotta natur är partisk eftersom den är bunden till en viss nationell identitet. Tvillingarna verkar alltså ha råkat i gräl.

De liberala nationalisterna försöker dock förklara och försvara den traditionella kopplingen mellan liberal demokrati och nationalstaten. Huruvida deras tankar är nya eller inte kan diskuteras, de försvarar uppenbarligen en idé som de flesta människor, mer eller mindre reflekterat, har hyst sedan nationalstaten och den liberala demokratin uppkomst. Vad som är nytt är dock de liberala nationalisternas försök att på ett systematiskt sätt förklara och försvara kopplingen mellan liberal demokrati och nationalstaten och visa på att ingen motsägelse föreligger emellan dem.

Vad de liberala nationalisterna menar är alltså att trots att de flesta stater i dag är mångkulturella bör de ändå internt upprätthålla en gemensam nationell identitet. Skälet

till detta är att förverkligandet av centrala liberala värden, som individuell frihet, deliberativ demokrati och social rättvisa, kräver, eller åtminstone i hög grad stöds av, en gemensam nationell identitet (Mason 1999: 262, Kymlicka & Straehle 1999: 68). Den liberalt demokratiska staten har således ett ansvar att skapa eller bevara en sådan identitet eftersom den är en förutsättning för fortlevnaden av en liberaldemokratisk politisk gemenskap (Mason 1999: 261). I följande avsnitt ska vi se närmare på denna liberalnationalistiska politiska filosofi.

Kymlicka och Straehle presenterar en användbar klassifikation av tre centrala drag hos den liberala demokratin som de liberala nationalisterna menar utgör värden som bara, eller åtminstone på ett enklare sätt, kan uppnås inom *nationella* politiska enheter⁵. De tre värdena är (i) individuell frihet, (ii) deliberativ demokrati och (iii) social rättvisa (Kymlicka & Straehle 1999: 68). Låt oss undersöka de liberala nationalisterna argument genom att se på dessa liberaldemokratiska värden ett efter ett.

2.2.3 Individuell frihet

Precis som liberala kulturalister i övrigt så anser liberala nationalisterna att vår kulturella tillhörighet är en nödvändig förutsättning för individuell frihet. Vad som skiljer ut de liberala nationalisterna är att de fäster en särskilt stor vikt vid den nationella tillhörigheten. För dem är det främst den *nationella kulturen* som utgör en grundläggande beståndsdel av vår personliga identitet, som gör våra liv och val meningsfulla och förser oss med en betryggande tillhörighetskänsla (Miller 1995: 10f, Tamir 1993: 7).

Vidare anser de liberala nationalisterna att den identitet och tillhörighet som nationaliteten förser oss med också är grunden för särskilda skyldigheter nationsmedlemmar emellan. De viktigaste av dessa är skyldigheten att prioritera varandras önskemål och behov och att delta i det offentliga livet (Mason 1997: 427). De liberala nationalisterna argumenterar för att nationaliteten utgör ett band människor emellan som ger upphov till särskilda sk associativa skyldigheter på samma sätt som t ex föräldraskap eller vänskap (Miller 1995: 65, Tamir 1993: 99f). Av dessa skäl är nationell partiskhet en oundviklig och berättigad del av den liberala demokratin.

Eftersom de liberala nationalisterna fortfarande är just *liberaler* ser de dock inte tillhörigheten i en viss nation som något fullständigt oundvikligt för individen. Nationellt självbestämmande ses som en individuell rättighet, beroende av ett medvetet val att delta i en specifik nationell grupp (Tamir 1993: 73). Individen är således fortfarande autonom. Reflektion och valfrihet utgör kärnan i den liberala nationalismen och möjligheten att lämna en nation för en annan ses som ett möjligt alternativ för individen. Detta påvisar även att de liberala nationalisternas nationalitetsbegrepp är förhållandevis "tunt". Till skillnad från icke-liberala nationalisterna begränsar de inte det nationella medlemskapet till en specifik ras eller etnisk grupp. Vem som helst som vill ingå i en nationell grupp kan göra det (Kymlicka 1998: 145).

Det är åsikter som dessa som har gett upphov till kommentarer om att de liberala nationalisterna är mer liberaler än vad de är nationalisterna och när det gäller Tamir har

---

⁵ Se även Mason (1999: 262) för en liknande, men mindre utvecklade klassificering.

vissa t o m kritiserat hennes beskrivning av sig själv som nationalist! (se Levinson 1995: 629 och Miscevic 1999: 110f)

2.2.4 Deliberativ demokrati

Ibland utmålas förhållandet mellan den liberala demokratin och ett deltagardemokratiskt, eller deliberativt, ideal som något av en motsägelse. Den liberaldemokratiska teorin kan sägas innefatta ett ideal som statsvetaren David Held kallar "konkurrensgrundad elitdemokrati" (Held 1997: 186ff). Enligt denna demokratimodell är röstande i fria allmänna val där medborgarna väljer mellan olika partier eller kandidater att betrakta som en tillräcklig grad av deltagande (Held 1997: 210). Argumenten för en sådan ordning är att den främjar effektivitet, gott ledarskap och stabilitet (se Pateman 1970: kap. 1).

Barry Holden påpekar dock att det inte föreligger någon nödvändig motsättning mellan den liberala demokratin och ett deltagardemokratiskt ideal. Båda modellerna är knutna till samma värden - demokrati, frihet och jämlikhet - och vad deltagardemokrater kritiserar är just att i en "ren" liberal demokrati uppfylls inte dessa (Holden 1993: 128). En liberal demokrati kan således ta åt sig deltagardemokratiska drag utan att försaka eller förändra några grundläggande värden. Vi kan också se att de västerländska liberala demokratierna inte utgör några rena former av någon av de två modellerna utan innefattar delar av dem båda. I alla liberala demokratier värdesätts i olika hög grad medborgarnas aktiva deltagande i det politiska livet, utöver själva röstandet, och att det finns en fruktbar dialog mellan statsmakt och medborgare.

De liberala nationalisterna menar att en kollektiv nationell identitet behövs för att den liberala demokratins deliberativa element ska fungera väl. För det första sägs en gemensam nationell identitet vara en förutsättning för det ömsesidiga förtroende som krävs för att förhandlingar och kompromisser ska vara möjliga (Miller 1995: 93f, Tamir 1993: 117ff). Ett ömsesidigt förtroende stärker stabiliteten och överlevnaden hos den liberala demokratins institutioner eftersom det gör det mer sannolikt att förlorarna av ett val kommer att acceptera nederlaget om deras åsikter ändå kommer att höras och att de har förutsättningar att vinna i kommande val (Kymlicka & Straehle 1999: 70).

För det andra hävdar de liberala nationalisterna att om en gemensam nationell identitet saknas finns risken att medborgarna i en stat alieneras från de politiska institutionerna och därför inte deltar i det politiska livet. David Miller menar att medborgarna i en stat måste kunna identifiera sig med det kollektiv som fattar ett stort antal beslut som påverkar deras liv för att inte alieneras. Han anser att endast en gemensam nationell identitet kan förse medborgarna med den känsla av samhörighet som är nödvändig för att de ska fästa någon vikt vid att gemensamt skapa sina sociala förutsättningar (Miller 1989: 234ff).

Ett gemensamt språk är en viktig ingrediens om man vill undvika att medborgarna alieneras från de politiska institutionerna. Som Kymlicka och Straehle påpekar är kollektiva politiska överläggningar endast möjliga om folk förstår varandra. För de liberala nationalisterna utgör den nationella politiken med ett enda gemensamt språk den ideala platsen för demokratiskt deltagande. Detta eftersom politiska fora över den nationella nivån, där flera olika språk talas, i huvudsak är en plats för eliter med större

förutsättningar för att lära och använda sig av andra språk än modersmålet (Kymlicka & Straehle 1999: 70).

Ett gemensamt språk innebär dock inte nödvändigtvis en gemensam nationell identitet. Andrew Mason har kritiserat de liberala nationalisterna för att de ihärdigt hävdar att det är just nationaliteten som utgör en nödvändig grund för att den deliberativa demokratin ska fungera. Han argumenterar för att allt som egentligen behövs är att medborgarna identifierar sig med de flesta av samhällets viktiga institutioner och några av dess centrala praxis och känner sig hemmastadda i dem (Mason 1999: 272). En sådan institution kan utgöras av ett språk som alla medborgare talar men som inte nödvändigtvis behöver vara gemensamt i betydelsen alla medborgares huvudspråk.

Vi ska snart se närmare på Mason och andra tänkares kritik av den liberala nationalismen. Först återstår dock ett sista liberaldemokratiskt värde som de liberala nationalisterna menar gynnas av en gemensam nationell identitet.

2.2.5 Social rättvisa

Även om liberala demokrater är djupt oeniga om hur social rättvisa skall åstadkommas anser trots allt samtliga att någon form av omfördelning av resurser är önskvärd för att åstadkomma jämlika möjligheter för människor att förvärva vissa färdigheter och förmågor och för att skapa ett socialt skyddsnät (Kymlicka & Straehle 1999: 68). Omfattningen av omfördelningarna och det sociala skyddsnätet är naturligtvis en av de största tvistefrågorna bland liberala demokrater.

Liberala nationalisterna menar att det krävs en gemensam nationell identitet för att legitimera och att skapa ett allmänt stöd för en omfördelande politik (Miller 1995: 93f, Tamir 1993: 117ff). Detta eftersom folk endast är beredda att göra uppoffringar för människor de inte känner om de upplever att de är sammanlänkade med mottagarna genom att de tillhör samma nation (Miller 1989: 237, Kymlicka & Straehle 1999: 69).

De liberala nationalisterna knyter den sociala rättvisan till deras idé om att det existerar särskilda skyldigheter mellan medlemmar i samma nation. Både Miller och Tamir anser att åtminstone några av dessa särskilda skyldigheter rör distributiv rättvisa, d v s att vi är moraliskt förpliktade att ge upp en del av vår välfärd till i synnerhet behövande nationsmedlemmar (Miller 1995: 83ff, Tamir 1993: 104ff).

Denna åsikt har kritiserats av bl a Simon Caney. Han menar att även om det kan fastställas att vi har särskilda skyldigheter till medlemmarna i vår nation så är det inte uppenbart att dessa skyldigheter handlar om distributiv rättvisa (Caney 1999: 128). Caney påpekar att det finns en rad olika slags moraliska skyldigheter och endast vissa av dessa rör rättvisa. Han anklagar sedan de liberala nationalisterna Miller och Tamir för att inte ta hänsyn till denna distinktion.

Vi må ha särskilda moraliska skyldigheter när det gäller våra barn, föräldrar och vänner p g a att vi står i speciella relationer till dem, men dessa skyldigheter handlar normalt inte om rättvisa. Jag kan vara moraliskt förpliktad att skänka pengar till en behövande syster, men jag är inte *skyldig* att hjälpa henne på ett sätt som skulle motivera system av ekonomisk omfördelning mellan syskon (Caney 1999: 128). Analogin med andra s k associativa skyldigheter är därmed otillräcklig och det återstår

för de liberala nationalisterna att förklara varför vissa av de särskilda skyldigheter som nationaliteten ger upphov till rör rättvisa.

2.3 Identiteter och gemenskaper i det mångkulturella samhället

2.3.1 Postnationella identiteter och gemenskaper

De liberala nationalisternas argument verkar mycket övertygande. Det är svårt att se hur de liberaldemokratiska värdena skulle kunna realiseras i en stat utan någon form av gemensam identitet som ger upphov till solidaritetskänslor, kompromissvilja o s v.

En vanlig kritik mot den liberalnationalistiska argumentationen är dock att det är oklart varför just nationaliteten spelar en så stor roll när det gäller skapandet av identiteten och etablerandet av särskilda skyldigheter. En fullkomlig kosmopolitanism kan kanske avfärdas som omöjlig eftersom mänskligheten som helhet utgör en allt för stor grupp för att enskilda individer ska kunna identifiera sig med den och för att frambringa nödvändiga emotioner. Men allt eftersom nationer växer innebär detta ett problem även för det nationalistiska alternativet (Lichtenberg 1997: 161, Nathanson 1997: 178).

Vi behöver dock inte helt avfärda det kosmopolitiska alternativet. Flera av oss tycks till viss del ha en kosmopolitisk identitet även om den inte är lika stark som den nationella. Betänk de liberala nationalisternas argument att social rättvisa förutsätter en gemensam nationell identitet eftersom vi endast är beredda att göra uppoffringar till människor vi ej känner om vi upplever oss vara länkade till mottagarna genom nationstillhörighet. Men de flesta av oss tycks vara beredda att genom bistånd och andra former av bidrag hjälpa anonyma människor i nöd trots att de inte tillhör vår nation.

Om de liberala nationalisterna har rätt i att det krävs en samhörighet för att vi ska vara beredda att göra uppoffringar för människor vi inte känner behöver denna samhörighet uppenbarligen inte vara av det nationella slaget utan kan även vara av en mer kosmopolitisk natur. Man kan dock fortfarande med fog hävda att den kosmopolitiska samhörighetskänslan står sig slätt i jämförelse med nationalitetens starka band.

Det finns dock andra kandidater till rollen som identitetsskapare och skyldighetsgrundare vilka samtidigt ger en högre grad av offentlig neutralitet. Eftersom vi även bör ta nationalismens mörkare sidor med i beräkningen, som chauvinism och främlingsfientlighet, har vi ingen anledning att acceptera de liberala nationalisternas förslag om någon annan form av kollektiv identifikation spelar rollen bättre, d v s skänker samma fördelar som nationaliteten men utan de negativa dragen (McMahan 1997: 120).

Ett flertal tänkare har argumenterat för att vi i globaliseringens tidevarv och det mångkulturella samhällets uppkomst kan se framväxandet av nya *postnationella* identiteter och gemenskaper. Inte sällan utmålas detta postnationella tillstånd som en

kulturell homogenisering där en "strömlinjeformad och lättsmält" global masskultur breder ut sig (se Fernandez 2000: 11). Uppenbarligen existerar en sådan globalisering eller snarare amerikanisering av kulturen, men ur ett mångkulturellt perspektiv kan vi även se hur det postnationella tillståndet innebär att tidigare homogena nationella kulturer tar åt sig allt fler element från främmande kulturer.

Joseph Raz misstänker att det mångkulturella samhällets uppkomst kan komma att föra med sig förändringar i den politiska gemenskapen och han är positivt inställd till dem. Han argumenterar mot de liberala nationalisternas idé om att en gemensam nationell kultur är nödvändig för att den grad av solidaritet som krävs för social rättvisa ska uppkomma. Raz menar att när flera kulturer existerar sida vid sida krävs de av dem att de kultiverar ömsesidig tolerans och respekt vilket främst kommer att ta sig uttryck och främjas i utbildningsväsendet där barn och unga kommer att möta och lära sig om andra kulturer än deras egna (Raz 1995: 187f).

Vidare kommer medlemmar ur olika kulturella grupper att interagera både på den ekonomiska och politiska arenan vilket gör att de måste erövra samma matematiska, språkliga, politiska och andra kunskaper. Raz menar att allt detta sammantaget i det långa loppet kommer att ge upphov till en gemensam kultur som inte behöver baseras på nationell eller etnisk tillhörighet. Han påpekar dock att vi ännu bara har sett rudiment av en sådan gemensam kultur i de nyblivna mångkulturella samhällena och han menar även till tillförsikt - snabba sociala förändringar kan ge upphov till att de solidariska banden bryts ned och att en aggressiv nationalism blir resultatet (Raz 1995: 188).

Inom socialpsykologin är det en väletablerad uppfattning att identiteter och lojaliteter inte är statiska utan föränderliga fenomen som påverkas av de sociala sammanhang i vilka vi befinner oss (se Fernandez 2000: 5, Johansson 1996 och Lange & Westin 1981: 234ff). Globaliseringen kan sägas utgöra en signifikant förändring i människors sociala livsvärld som har och kommer att fortsätta påverka deras identiteter.

Den välkände brittiske sociologen Anthony Giddens omfattar även han en konstruktivistisk syn på personlig identitet och han har diskuterat hur det samtida samhällets ökade komplexitet påverkar människans identitet. Den senmoderna människan lever i ett samhälle som i allt högre grad präglas av en social och kulturell differentiering som ökar hennes kunskap om alternativa levnadssätt. I detta heterogena samhälle försöker människor konstruera sammanhållna identiteter - vissa av dem kommer att bejaka den kulturella mångfalden och skapar komplexa identiteter medan andra försöker fly de känslor av ambivalens som det heterogena samhället ger upphov till genom att t ex ansluta sig till traditionella värderingar. Globaliseringen ger alltså enligt Giddens upphov till både ett ökat handlingsutrymme och känslor av maktlöshet och alienation (se Giddens 1997).

De politiska filosofer som likt Joseph Raz tycker sig se en förändring, eller möjligheter därtill, i människors identiteter i det mångkulturella samhället får således stöd i modern sociologi och socialpsykologi. För bara några generationer sedan föddes, levde och dog människor ofta på samma plats och i samma sällskap. I dagens samhälle rör vi oss istället mellan ett flertal olika sociala arenor där vi ofta träffar människor som är mycket olika oss själva. Socialpsykologer som Kenneth Gergen och David Elkind har noterat hur detta leder till att vi i allt högre grad utvecklar mer komplexa sociala identiteter som utgör en grund för solidaritet utanför den lokala samhörigheten (se Dencik 1999: 139, se även Featherstone 1995: 119f).

En sådan utveckling pekar mot ett ideal som filosofen Jeff McMahan argumenterat för. Han menar att vi bör kultivera en "komplex identifikation" i vilken nationaliteten kan utgöra en del utan att ha den överordnade ställning som nationalisterna tillskriver den. I de flesta människors liv finns det redan ett flertal politiska och sociala dimensioner utöver den nationella och McMahan påpekar vikten av att kultivera denna komplexitet. Detta kan göras menar McMahan, genom att vi låter ett flertal av dessa överlappande källor till identitet förse oss med de känslor av tillhörighet, solidaritet och den självkänsla som nationaliteten annars ensam står för (McMahan 1997: 121).

Dessa tankar om postnationella identiteter och gemenskaper utgör dock snarare normer eller mer eller mindre spekulativa förutsägelser än faktiska tillstånd. Vi befinner oss mitt i en förändringsprocess vars sluttillstånd vi inte med säkerhet kan säga något om. Filosofen Andrew Mason har valt en annan väg för att tillbakavisa de liberalnationalistiska argumenten. Han visar på att det faktiskt redan existerar goda alternativ till en nationell gemenskap.

2.3.2 Att tillhöra en nation eller en politisk gemenskap

Som redan nämnts kritiserar Mason den liberala nationalismens insisterande på att det krävs en gemensam nationell identitet för att etablera stabila liberala institutioner och uppnå social rättvisa. Vad Mason menar är att allt som egentligen behövs är att medborgarna har en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap (Mason 1999: 261). En sådan känsla består i att medborgarna identifierar sig med de flesta av samhällets viktiga institutioner och några av dess centrala praxis och känner sig hemmastadda i dem (Mason 1999: 272).

Mason ger oss även empiriska exempel på välfungerande samhällen i vilka medborgarna inte har någon gemensam nationell identitet men delar en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap. De stater han nämner är USA, Schweiz och Belgien (Mason 1999: 273ff, se även Hampton 1995: 86f). I dessa tre stater lever flera olika nationaliteter med olika modersmål sida vid sida och de har lyckats upprätthålla de liberaldemokratiska värdena.

Vi kan finna en liknande uppfattning hos Habermas som tar Schweiz och USA som exempel på mångkulturella samhällen där en gemensam politisk kultur har skapats utan att den baserats på någon gemensam etnisk, kulturell eller språklig identitet. Han kallar den sammanhållande gemensamma nämnaren i dessa politiska kulturer för en "författningspatriotism" och verkar med detta mena något i stil med vad Masons kallar en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap (se Habermas 1995: 133).

Andrew Mason ifrågasätter alltså David Millers påstående om att det finns en gemensam nationell identitet i det mångkulturella USA. Millers argument är att det karaktäristiska drag som amerikaner har gemensamt och gör att de konstituerar en nation är att de delar vad han kallar en "offentlig kultur" (Miller 1995: 20, 26). Med en "offentlig kultur" menar han att en grupp människor har en gemensam uppsättning principer, normer och förpliktelser som rör hur de bör leva tillsammans. Dessa överenskommelser innefattar en tro på demokratin och rättsstaten, men även sociala normer som att deklarerera eller att stå i kö.

Men USA utgör snarare ett exempel på hur ett samhälle ser ut i vilket medborgarna identifierar sig med några centrala institutioner och praxis, d v s har en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap i Masons mening. Amerikaner må identifiera sig med en rad av USA:s centrala institutioner och praxis, såsom konstitutionen, flaggan, nationaldagen o s v, men det är enligt Mason inte tillräckligt för att påstå att de har en gemensam nationell identitet. Vi måste skilja på den identitet en grupp människor kan ha genom en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap och den de kan ha genom en gemensam historia, kultur och religion (Mason 1999: 274f).

Amerikaner har den första av dessa gemensamma identiteter men knappast den andra. USA består av en mängd olika kulturella grupper vilka trots att de är integrerade i de amerikanska samhället fortfarande tycks uppfylla kraven på att utgöra egna nationer eftersom de var och en har sin gemensamma historia, sitt språk och en koppling till ett territorium. Dessa drag kan i vissa fall ha kopplingar till USA:s gemensamma historia eller territorium men inte sammanfalla med dem.

De amerikanska indianerna har t ex en historia som till viss del hör till den gemensamma amerikanska men knappast sammanfaller med den. De har också kopplingar till avgränsade territorier på amerikansk mark. De amerikanska judarna har en historia skild från den amerikanska och kopplingar till ett territorium utanför USA. Även fler grupper som tillhör det amerikanska samhället uppfyller dessa kriterier. När det gäller språket är det visserligen gemensamt, men det utgör inte alla medborgares modersmål eller hemspråk och är således snarare en institution med vilken medborgarna identifierar sig än en grund för en gemensam nationell identitet.

Masons argument verkar alltså övertygande - amerikaner har ingen gemensam nationell identitet utan delar snarare en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap - och vad han därmed har lyckats visa är att det faktiskt går att realisera de liberaldemokratiska värden vi tidigare diskuterat i avsaknad av en gemensam nationell identitet.

Det finns dock en skillnad, som kan vara viktig, mellan de tre stater Mason hänvisar till och några av de stater som från att under lång tid varit relativt kulturellt homogena har blivit mångkulturella till följd av invandring. De tre stater Mason tar upp som exempel på samhällen där liberaldemokratiska värden realiserats utan en gemensam nationell identitet är alla federala. Detta kan kanske säga något om förutsättningarna för att hos medborgarna i en stat frambringa en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap. Vi kommer inte här att vidare utreda detta. Som tidigare påpekats måste vi hålla i minnet att de stater som tidigare varit kulturellt homogena är relativt unga som mångkulturella och det är ännu för tidigt att uttala sig om vilka förutsättningar medborgarna i dessa har att etablera nya former av identiteter och samhörighetskänslor liknande dem vi tagit upp i detta avsnitt.

Vad Masons argument visar är att de liberala nationalisternas insnävning av den offentliga neutraliteten till att gälla främst *inom en nation* är allt för omfattande. Det existerar redan stater som visar på att en gemensam nationell identitet inte är nödvändig för realiserandet av liberaldemokratiska värden. Vidare finns det som vi såg i det förra avsnittet tecken som tyder på att nationaliteten kan komma att få en allt mindre betydelse för människors identiteter i det mångkulturella samhället.

Om vi kan finna starka skäl till att staten inte bör favorisera någon särskild nationalitet och vi låter oss övertygas av Mason leder det oss till slutsatsen att staten

istället bör försöka frambringa en känsla hos medborgarna av att de tillhör en politisk gemenskap. De liberala multikulturalisterna menar att det finns starka skäl till en mer omfattande offentlig neutralitet, även om en fullständig sådan som vi kommer att se är omöjlig även ur ett multikulturalistiskt liberalt perspektiv. Vi ska nu ta en närmare titt på den liberala multikulturalismens idéer.

2.4 Liberal multikulturalism

2.4.1 Självrespektens roll och statens ansvar i ett mångkulturellt samhälle

Som redan sagts är idén om nationalstaten central hos nationalismen. För en fullblodsnationalist måste stat och nation sammanfalla. Det finns idag ett par tusen olika nationaliteter men endast ett par hundra statsrättsligt erkända stater (Dencik 1999: 135). Om vi tolkar nationalismen universellt skulle alltså kravet på att nationen och staten ska sammanfalla innebära både att världskartan ritades om och att man genomförde påtvingade folkomflyttningar (Levison 1995: 631). Det utgör förstås ett problem för någon som säger sig försvara liberala värden. Liberala nationalisterna ställer därför bara en försvagad version av detta krav.

Yael Tamir anser inte att rätten till nationellt självbestämmande bör tolkas som en rätt till en egen stat. För en "tillräcklig grad" av självbestämmande krävs enligt henne inte en stat utan endast ett offentligt rum inom vilket individer kan leva ett fullvärdigt "nationellt liv" (Tamir 1993: 8f). Nationellt självbestämmande kan således råda även om en stat består av flera nationaliteter så länge en princip om kulturella rättigheter respekteras (Tamir 1993: 150).

Men som Tamir erkänner får det faktum att staten bör favorisera en viss nation som konsekvens att medlemmarna i de minoritetskulturer som finns inom statens territorium oundvikligen kommer att till en viss grad känna sig alienerade i förhållande till majoritetssamhället (Tamir 1993: 163). Ett liberalnationalistiskt samhälle bekänner sig alltså till den syn på mångkultur som Joseph Raz kallade "tolerans" (se 2.1.2). Minoriteter bör tillförsäkras rätten att utöva sin kultur och utveckla sina egna livsplaner men inte på jämlika villkor och endast så länge detta inte hotar den dominerande nationella kulturen. Det är ett sådant synsätt som de liberala multikulturalisterna inte kan acceptera.

Som vi redan sett använder liberala nationalisterna respektive multikulturalisterna till stor del samma argument. Båda accepterar den liberalkulturalistiska tesen att individuell frihet förutsätter en kulturell tillhörighet och båda anser även att det krävs något slags samhörighetskänsla för att liberaldemokratiska värden ska kunna realiseras. Multikulturalisterna avfärdar dock nationalstatstanken och sätter sin tilltro till att det i det mångkulturella samhället kommer uppstå nya identiteter och lojaliteter som ersätter de nationalistiska. De förordar därför en högre grad av offentlig neutralitet och anser inte att staten ska bekänna sig till och gynna någon särskild kultur. Istället ser de det som statens skyldighet att garantera jämlik ställning för de kulturer som existerar på dess territorium.

Varför bör då staten respektera människors kulturella bakgrunder och varför bör den respektera dem jämlikt? Multikulturalister argumenterar ofta för att det är förödande för *självrespekten* för medlemmarna i en minoritetskultur om de alieneras från majoritetssamhället och inte behandlas med jämlik respekt (Kymlicka 1989: kap. 8, 1995: kap. 5, Margalit & Raz 1990: 447ff).

Will Kymlicka urskiljer två olika aspekter av ett demokratiskt samhälle. Det utgörs dels av ett "politiskt samhälle" där individer utövar sina rättigheter och har vissa politiska plikter, dels av ett "kulturellt samhälle" i vilket individer utformar sina livsmål och sin identitet. I den traditionella nationalstaten består det politiska samhället av samma individer som det kulturella. Den mångkulturella staten utgörs däremot av ett politiskt samhälle som inkorporerar ett flertal kulturella samhällen (Kymlicka 1989: 135).

I ett sådant mångkulturellt samhälle har staten att ta hänsyn till båda aspekterna av samhället och respektera sina innevånare både som *medborgare* och som *medlemmar i ett kulturellt samhälle*. Att bara respektera personer som medborgare i det politiska samhället men ignorera att de även tillhör kulturella samhällen är att förneka vikten av människors kulturella bakgrunder i utformandet av föreställningar om det goda livet och individuella livsplaner (Kymlicka 1989: 151ff).

Kymlicka knyter sedan sin teori till Rawls syn på självrespekt som en grundläggande nytthet. Rawls menar att de nyttheter en neutral stat ska fördela mellan sina medborgare utgörs av så kallade "grundläggande nyttheter" som alla människor behöver för att kunna förverkliga sina livsplaner, oavsett vad de har för specifikt innehåll. Dessa grundläggande nyttheter utgörs av sådana ting som fri- och rättigheter, inkomst och välfärd (Rawls 1971: 62). En särskilt framskjuten roll har den grundläggande nytthet Rawls kallar självrespekt.

Rawls ser självrespekten som bestående av två delar. Den första delen inkluderar en människas känsla av att vara värdefull och hennes övertygelse om att de föreställningar hon hyser om vad som utgör ett gott liv är värda att efterleva och hennes livsplan värd att genomföra. Den andra delen innefattar en tro på hennes förmåga att kunna fullfölja sina planer (Rawls 1971: 440). Att självrespekten utgör en viktig grundläggande nytthet är tydligt - utan den ser vi ingen livsplan som värd att genomföra och alla handlingar och aktiviteter framstår som meningslösa. Självrespekt utgör således en förutsättning för ett menings- och värdefullt liv (Rawls 1971: 178, 440).

Rawls är inte särskilt tydlig när det gäller hur självrespekt som en fördelbar grundläggande nytthet ska förstås. En rimlig tolkning är att självrespekten har en status som är analog med de rättigheter som också utgör grundläggande nyttheter. Självrespekt ska därmed betraktas som något som ska respekteras och som man inte får förbryta sig emot.

Givet den liberala kulturalismens tes att en människas kulturella bakgrund är nödvändig för att hon ska kunna utforma en föreställning om vad som utgör ett gott liv och skapa sig en livsplan är det nu lätt att se varför staten måste respektera medborgarna även som medlemmar i kulturella samhällen. Om en persons kulturella bakgrund inte respekteras kommer det på sikt att underminera hennes självrespekt och därmed hennes förmåga att utveckla en meningsfull livsplan (Kymlicka 1989: 166). När den livsplan en människa har utformat inte möts av tillräckligt offentligt erkännande utan förfördelas till förmån för andra dominerande föreställningar om det goda livet kommer det på sikt att

leda till nedbrytandet av hennes övertygelse om att den egna livsplanen är värd att genomföra.

Den kantianska filosofen Onora O'Neill har argumenterat för idén att grunden för rättvisa institutioner utgörs av avvisandet av systematiskt eller godtyckligt skadande av människor (O'Neill 1996: 164). Ett regelmässigt förfördelande från statens sida av vissa människors kulturella tillhörigheter, som bryter ner deras självrespekt, kan ses som ett sådant orättfärdigt och i grunden orättvist systematiskt skadande.

En stat som endast bekänner sig till tolerans-idealet är otänkbart ur ett multikulturalistiskt perspektiv eftersom det visar otillräcklig respekt för människors kulturella bakgrunder. Att ständigt företräda en särskild typ av föreställning om det goda livet och utestänga andra typer från vissa offentliga rum om de hotar den dominerande föreställningen leder till ett systematiskt skadande av minoritetskulturers medlemmar eftersom det undergräver den självrespekt som är nödvändig för utformandet av deras livsplaner.

Multikulturalister menar att för att alla medborgares kulturella tillhörigheter ska respekteras jämnt och ingen utsätts för skada krävs att staten förhåller sig neutral inför olika kulturers uppfattningar om vad som utgör ett gott liv och att den garanterar jämlik ställning för de kulturer som existerar på dess territorium.

Som vi tidigare sett avvisar multikulturalister även det totalt ickediskriminerande idealet eftersom det bortser från att tillfälliga diskriminerande åtgärder kan behövas för att uppnå en högre grad av jämlikhet mellan individer ur olika kulturella grupper. Då ickediskriminerande åtgärder främjar jämlikhet kommer de dock att förordas av multikulturalismen.

Men varför är det just människors aktuella kulturella tillhörigheter som staten ska respektera? Att en kulturell bakgrund är en förutsättning för utformandet av en livsplan må vi acceptera, men varför kan vi inte assimilera in minoritetskulturer i en dominerande kultur och låta den stå som bakgrund för utformandet av livsplaner? Ur ett liberalt perspektiv är det förstås oproblemiskt att människor ur minoritetskulturer assimileras i en dominerande kultur om de så önskar (Raz 1994: 182). Att tvinga dem till det är däremot otänkbart. Den kulturella tillhörigheten utgör oftast en central del av identiteten och även om, som vi har sett, människors identiteter med tiden kan komma att förändras i det mångkulturella samhället är inget som för den enskilde individen ges upp i en handvändning (Kymlicka 1989: 175). Att tvinga människor till assimilering skulle därför innebära ett orättfärdigt systematiskt skadande.

2.4.2 Är den multikulturella liberala staten neutral?

En vanlig kritik mot den liberala multikulturalismen är att inte heller den är neutral inför olika uppfattningar om vad som utgör ett gott liv (se t ex Jaggar 1999: 310). Även en multikulturell liberal stat bekänner sig nämligen till grundläggande liberala värden. Med statsvetaren Bo Rothsteins ord kan man säga att "den neutrala staten som en minsta princip likväl måste försvara idén om den neutrala staten" (Rothstein 1994: 53).

Således menar de flesta liberala multikulturalister att de grundläggande liberala värden måste upprätthållas som utgör förutsättningar för att människor ska ha ett tillfredsställande mått av valfrihet för att fritt kunna utforma en livsplan (Kymlicka

1995: 94f, Raz 1994: 180f). I en multikulturell stat försvaras således alla grundläggande fri- och rättigheter, även rätten för människor att lämna sin kulturella tillhörighet för en annan. Detta innebär följaktligen att kulturer som innehåller intoleranta och icke-liberala drag måste anpassa sig till det liberala samhället (Micheletti 1996: 15f, Raz 1994: 181).

Kymlicka menar nu att detta inte nödvändigtvis betyder att icke-liberala kulturer ska tvingas till att assimileras in i den liberala kulturen. Istället bör staten inrikta sig på att liberalisera dessa kulturer genom att de t ex tvingas att följa det liberala samhällets lagar (Kymlicka 1995: 94f). De kan alltså behålla stora delar av sin kultur och ha rätt att utöva den, men tvingas att ge upp de delar som står direkt i strid med liberala värden.

När den liberala multikulturalismen kritiserar för att inte heller den når upp till en fullständig offentlig neutralitet görs detta oftast i syfte att visa att den är internt inkonsistent. Man menar då att den liberala multikulturalismen gör anspråk på att stå för fullständig offentlig neutralitet men egentligen inte kan göra det (se Jaggar 1999: 310).

Detta argument utgör dock inget större problem - det går alldeles utmärkt att ge upp kravet på en fullständig offentlig neutralitet och ändå hålla fast vid den liberala multikulturalismen. Även den multikulturella staten måste upprätthålla den samhörighetskänsla som är nödvändig för att de liberaldemokratiska värdena ska kunna realiseras. Som vi tidigare sett behöver denna samhörighetskänsla inte bygga på nationaliteten utan på någon "tunnare" *politisk* kultur som bl a kommer att innefatta erkännandet av de liberala värdena.

Icke desto mindre betyder detta att den multikulturella staten sannolikt måste upprätthålla ett gemensamt språk, som dock inte behöver utgöra alla medborgares huvudspråk, och vissa andra gemensamma symboler och institutioner - t ex flaggan, vissa högtidsdagar eller politiska institutioner - som alla medborgare identifierar sig med och känner sig hemma i. En sådan politik innebär förstås en inskränkning i den offentliga neutraliteten men den är mindre omfattande än den liberala nationalismens.

Även om vi är tvungna att ge upp kravet på fullständig offentlig neutralitet kan vi vidhålla att det är ett centralt värde som slår fast människors rätt att behandlas med samma grad av omtanke och respekt och därför bör en så hög grad av offentlig neutralitet som möjligt säkerställas

2.5 Sammanfattning

Vi har nu närmare undersökt den liberala nationalismen och den liberala multikulturalismen och sett att båda tankeskolorna presenterat övertygande argument. Å ena sidan är det svårt att motsäga de liberala nationalisternas argument om att en gemensam identitet är nödvändig för att vissa liberaldemokratiska värden ska kunna realiseras. Å andra sidan framstår multikulturalisternas tes att nya former av gemensamma identiteter uppstår i det mångkulturella samhället som mycket sannolik och den stärks förstås av det faktum att det redan existerar välfungerande mångkulturella samhällen där en gemensam nationell identitet saknas.

Om vi vinnlägger oss om att uppnå en så hög grad av offentlig neutralitet som möjligt och att fullt ut respektera människors kulturella tillhörigheter verkar således den multikulturella positionen vara till att föredra. Dock bör Joseph Raz varningar tas på fullt allvar. Det multikulturella samhället bör eftersträvas som ett framtida ideal men med tillförsikt. I inledningen påpekades hur främlingsfientliga och högerextremistiska reaktioner tilltagit i omfattning i Europa under 1990-talet och en sådan olycklig utveckling riskerar sannolikt att förstärkas om de stater som för en kort tid sedan hade en hög grad av kulturell homogenitet genomgår en allt för snabb förändring i riktning mot ett multikulturellt samhälle. Det tar tid för nya identiteter och gemenskaper att slå rot och allt för snabba sociala förändringar riskerar endast att skada de solidariska band som uppstått.

Som vi kommer att se i det sista kapitlet kan dock Sverige sägas ha kommit en god bit på vägen, åtminstone när det gäller integrationspolitikens målsättningar och inriktning. Innan vi ser närmare på detta ska vi dock undersöka vilka konsekvenser de normativa ställningstaganden vi sett i detta kapitel får när det gäller invandrapolitikens generella utformning.

3. Integration eller assimilation?

3.1 Några centrala begrepp

3.1.1 Integration och assimilation

Innan vi tar oss an de normativa frågor som rör invandrarpolitik kan det vara en god idé att se närmare på de begrepp vi ska använda oss av. Som vi kommer att se i nästa kapitel används inte längre termen "invandrarpolitik" i Sverige. Istället talar man om "integrationspolitik". Jag har dock valt att hålla fast vid "invandrarpolitik" som ett samlingsbegrepp på ett antal möjliga inriktningar av denna politik. Invandrarpolitik kan ha integration likväl som assimilation som målsättning. Som kommer att framgå är dock "invandrarpolitik" en missvisande beteckning på en integrationsinriktad politik eftersom den inte har invandrare utan hela samhället som mål.

I detta avsnitt ska vi se närmare på innebörden av "assimilation", "integration" och ytterligare två begrepp - "segregation" och "marginalisation". Vikten av tydliga begreppsdefinitioner kan inte underdrivas i detta sammanhang. Det har påpekats av bl a Lena Södergran i hennes översikt av den aktuella integrationspolitiken att en av svensk invandrarpolitikens större brister har varit "de svårtolkade och oklara begrepp den bygger på, vilket också starkt begränsar möjligheterna att förverkliga de invandrarpolitiska målen" (Södergran 1998: 34f, se även Demker & Malmström 1999: 102).

Vi kan börja med att skilja ut några olika nivåer av samhället på vilka inlemmandet av invandrare både sker och kontrolleras. Sociologen Jose Alberto Diaz talar i en analys av integrationsbegreppet om tre olika nivåer där "den centrala dynamiken" i olika integrationsprocesser bestäms. De tre nivåerna kallar han mikro-, meso- och makronivån och de hänvisar till samhälllig systemnivå, gruppnivå respektive individnivå (Diaz 1996: 75ff).

Diaz är främst intresserad av på vilka nivåer olika integrationsprocesser i huvudsak kontrolleras. Han skiljer ut några olika integrationsprocesser på olika samhällsområden och sluter sig till att ekonomisk och politisk integration, d v s inlemmande i arbetslivet respektive tillgång till politiska rättigheter och utövande av sociala och politiska medborgarroller, styrs främst från makronivån. Andra delar av integrationen såsom social-, boende- och familjeintegration kontrolleras främst på mesonivån medan den subjektiva delen av integrationen, d v s känslor av tillfredsställelse med det nya landet, kontrolleras främst på mikronivå (Diaz 1996: 76f).

Vi kan använda oss av Diaz modell för vidare syften än att bara analysera på vilka nivåer olika integrationsprocesser kontrolleras. De tre olika samhällsnivåerna utgör även rum som *påverkas* av dessa processer. I denna uppsats intresserar vi oss för invandrarpolitik, d v s den kontroll av invandrarans anpassning som sköts från statliga institutioner. När det gäller kontrollen av exempelvis integrationsprocesser är vi alltså

endast intresserade av makronivån. Men de som påverkas av invandrapolitiken finner vi förstås på både meso- och mikronivån - vi kan tala både om hur invandrargrupper och enskilda invandrare påverkas av integrationsprocesser. Vidare kan modellen användas inte endast för integrationsprocesser utan för att analysera den generella inriktningen på invandrapolitiken överhuvudtaget.

När vi talar om den generella inriktningen på invandrapolitiken kommer valet att stå mellan en integrations- eller assimilationsinriktad sådan. Vi kan använda vår modifierade version av Diaz modell för att bringa fram skillnaden mellan dessa två olika inriktningar.

Assimilation påverkar meso- och mikronivån. Det handlar om invandrargruppers och enskilda invandrades uppgående i den redan existerande sociala och kulturella struktur som majoritetssamhället utgör. Detta sker genom att invandrarna i socialt och kulturellt signifikanta hänseenden blir likadana, och därigenom deltar på samma villkor, som medlemmarna i majoritetssamhället. Detta samtidigt som majoritetssamhället i dessa hänseenden förblir oförändrat. Assimilation är således inriktad på att invandrare deltar i den offentliga sfären på lika villkor som medlemmarna i majoritetssamhället samtidigt som de i den privata sfären ger upp distinkta kulturella drag och istället tar till sig majoritetssamhällets kultur (jfr Barbieri 1998: 48, Dencik 1999: 132, Diaz 1993: 14ff och 1996: 74, Socialstyrelsen 1999: 48).

Integration påverkar utöver meso- och mikronivån även makronivån. Integration inriktas på att invandrare på samma villkor som övriga samhällsmedlemmar ingår och deltar i olika former av sociala, ekonomiska och politiska relationer i den offentliga sfären, samtidigt som de i den privata sfären bevarar sin kulturella identitet och särprägel. Integration kräver därmed att även makronivån, d v s majoritetssamhällets sociala, ekonomiska och politiska strukturer, förändras för att undanröja hinder för individer med olika kulturella bakgrunder att på jämlika villkor delta i samhället (jfr Barbieri 1998: 48, Dencik 1999: 133, Diaz 1993: 14ff och 1996: 73f, Kymlicka 1995b: 101, Sener 1999: 125, Socialstyrelsen 1999: 55, Södergran 1998: 65 not 3).

Vi kan notera att på meso- och mikronivån påverkar assimilation respektive integration olika sfärer. Medan integration är inriktad på att uppnå jämlikt deltagande genom att förändra den offentliga sfären söker assimilation uppnå detta genom att påverka den privata (Diaz 1993: 16f och 1996: 74).

Vidare påverkar integration fler grupper och individer än assimilation. Assimilation riktas direkt mot invandrare och invandrargrupper. Integration handlar däremot om att politiska, ekonomiska och sociala strukturer förändras och därigenom påverkas alla grupper och individer som interagerar inom dessa strukturer. Men utöver denna indirekta påverkan genom strukturförändringar innefattar även integration direkt påverkan av invandrare som individer. Målet är deras jämlika deltagande i samhällets offentliga sfär, eller mer konkret: jämlik tillgång till de delar av samhället där politisk och ekonomisk verksamhet, utbildningsmöjligheter, bostäder, välfärdsfördelar och andra nyttigheter finns (Diaz 1996: 74). För att uppnå detta krävs att invandrare förses med möjligheten att erhålla de färdigheter och kunskaper som krävs för att delta i dessa delar av samhället på jämlika villkor. De färdigheter och kunskaper vi talar om utgörs av exempelvis språk, samhällskunskap eller kompletterande yrkesutbildning.

Slutligen kan vi notera att de två undersökta begreppen kan användas om både tillstånd och processer. "Integration" kan t ex användas för att beteckna det sluttillstånd

som innebär att en individ eller grupp av individer inlemmas i samhället på det sätt integrationsbegreppet föreskriver. Eller så kan det användas om den process som leder fram till detta tillstånd.

3.1.2 Segregation och marginalisation

Både en integrations- och assimilationsinriktad politik har som målsättning att invandrare inlemmas i den större samhällsgemenskapen. Två andra begrepp kan användas för att beskriva motsatta processer och tillstånd.

Segregation innebär att invandrare, som grupp eller enskilda individer, är avskilda från den större gemenskapen i den offentliga sfären samtidigt som de dock bibehåller sina distinkta kulturella identiteter, traditioner och sedvänjor i den privata sfären. Begreppet används oftast om differentiering i rummet, s k bostadssegregation, men kan tillämpas på flera andra samhällsområden - arbetsmarknad, utbildningssystemet, vården och omsorgen, idrotts- och fritidsverksamhet o s v (Andersson 1999: 13f, Socialstyrelsen 1999: 59f).

Marginalisation innebär, precis som segregation, att invandrare är avskilda från majoritetssamhällets offentliga sfär. Att de är marginaliserade innebär dock dessutom att de överger signifikanta delar av sin kulturella identitet i den privata sfären till följd av t ex outvecklade eller ej fungerande sociala relationer till etablerade minoritetsgrupper (Socialstyrelsen 1999: 51).

Dessa begrepp används oftast för att beteckna uppkomna situationer där invandrapolitiken misslyckats med att inlemma invandrare i samhället på ett tillfredsställande sätt. Men det kan även handla om frivilliga målsättningar och processer från grupper och individers sida att distansera sig från majoritetssamhället och/eller lämna sina kulturella tillhörigheter. Amishfolket i USA utgör ett exempel på en kulturell grupp som frivilligt valt segregation från majoritetssamhället.

I nedanstående figur sammanfattas en del av det vi funnit i detta avsnitt. Det vi ser är de sluttillstånd de olika begreppen betecknar med avseende på grupper eller enskilda individer. Något som dock inte framgår i figuren är den viktiga skillnad mellan integration och assimilation som består i att integration siktar på att påverka samhällets politiska, ekonomiska och sociala strukturer medan assimilation avser att lämna dessa intakta.

		Inlemmad i samhällets offentliga sfär	
		Ja	Nej
Bibehåller egna kulturen i den privata sfären	Ja	Integration	Segregation
	Nej	Assimilation	Marginalisation

Fig. 1 Invandrargrupper och enskilda invandrares möjliga relationer till offentlig respektive privat sfär.

3.2 En normativ modell för invandrapolitiken

3.2.1 Varför överhuvudtaget en invandrapolitik?

Resten av detta kapitel ska vi ägna åt att diskutera vilken den generella inriktningen på invandrapolitiken bör vara. Vi kan naturligtvis genast avfärda en politik som medvetet ämnar till att segregera eller marginalisera ett samhälles invandrare. En sådan politik skulle bryta mot flera grundläggande demokratiska värden - bl a skulle det innebära en kraftig inskränkning av individens frihet eftersom antalet valmöjligheter som står öppna för invandrarna medvetet reduceras. Det skulle också innebära att det deliberativa idealet, som föreskriver alla medborgares aktiva politiska deltagande, ignoreras.

För invandrapolitiken står således valet mellan en integrations- eller assimilationsinriktning. Men innan vi kan ta ställning till vilken inriktning som är att föredra måste vi besvara frågan om varför vi bör ha en invandrapolitik överhuvudtaget. Man kan nämligen hävda att det innebär ett brott mot den offentliga neutraliteten att föra en aktiv invandrapolitik eftersom det uppmuntrar och underlättar livsstilarna hos de invandrare som är inriktade på att inlemmas i samhället. En inställning lik denna finner vi hos den svenske journalisten och debattören Thomas Gür. Enligt honom borde staten lämna invandrare fria att själva välja om de ska assimileras, integreras eller ställa sig utanför det övriga samhället och sedan på egen hand försöka uppnå det mål de föredrar (Gür 1999: 121).

Det är dock svårt att se hur ett bevarande av *status quo* skulle göra någonting bättre. Eftersom de invandrare som önskar bli en del av samhället möter ett stort antal strukturella hinder på arbets- och bostadsmarknad såväl som på andra områden är det uppenbarligen så att avsaknaden av en invandrapolitik missgynnar dessa individer i förhållande till majoritetsbefolkningen. De strukturella hinder vi talar om utgörs av exempelvis diskriminering, språkproblem eller kulturella beteendemönster och normer som en invandrare kan vara obekant med. En stat som inte för någon invandrapolitik överhuvudtaget skulle således inte heller vara neutral eftersom den gynnar

majoritetsbefolkningen på bekostnad av de invandrare som önskar ta del i samhället. Staten måste ta ansvar för sina handlingar såväl som underlåtelser.

Vi har redan tidigare sett att en liberaldemokratisk stat omöjligt kan vara fullständigt neutral. Den måste agera för att skapa den samhörighetskänsla som är nödvändig för att de liberala värdena ska kunna realiseras. För att värden som deliberativ demokrati och social rättvisa ska kunna förverkligas måste staten uppmuntra sådan livsstilar som innefattar ett aktivt medborgarskap, även om den naturligtvis bör undvika att föreskriva exakt hur ett sådant medborgarskap ska se ut. Det betyder dock minst att staten bör främja användandet av ett gemensamt språk och skapa gemensamma symboler och institutioner som alla medborgare identifierar sig med och känner sig hemma i. Det talar även för att staten bör föra någon form av invandrapolitik.

Även om man avvisar ett flertal av de liberaldemokratiska värdena och istället kanske förespråkar en minimal stat av libertarianskt snitt kommer man inte undan de strukturella hinder som invandrare möter. Det krävs visserligen en individuell viljeakt från invandrades sida för att de ska inlemmas i samhället. Men en individuell integrations- eller assimilationsprocess förutsätter åtgärder från samhällets sida i form av språkkurser, undervisning i samhällskunskap, kompletterande yrkesutbildningar, lagstiftning mot diskriminering o s v (Sener 1999: 127).

Att staten för någon form av invandrapolitik behöver inte nödvändigtvis innebära att den utövar något tvång. Vi måste skilja mellan en inskränkning av neutraliteten som innebär att vissa livsstilar *uppmuntras* och en inskränkning som innebär att de som väljer livsstilar som avviker från normen *tvingas* att ge upp dem.

De olika former av invandrapolitiska inriktningar som vi tar upp i nästa avsnitt kan alla vara av antingen betvingande eller ej betvingande slag. Invandrare kan genom lagstiftning tvingas att ge upp de föreskrivna delarna av sin kultur eller att medverka i integrationsprocessen genom att t ex ta del av utbildning eller andra åtgärder. Men de kan också innebära att livsstilar som är inriktade på assimilation eller integration uppmuntras och stöds från statens sida utan att det föreligger något hot om bestraffning. Frågan är hur långt en liberal demokrati kan gå i sina inskränkningar av den offentliga neutraliteten.

Ett liberalt samhälle bör kunna tillåta att enskilda individer eller mindre grupper väljer livsstilar som innefattar ett avståndstagande från majoritetssamhället och tillerkänna dem ett visst självbestämmande så länge inte samhällets sammanhållande politiska kultur riskerar att brytas sönder. Något annat vore en allt för omfattande inskränkning av den offentliga neutraliteten. Invandrare såväl som infödda bör därför vara tillåtna att ställa sig utanför samhället, i meningen ej delta i den samhälleliga gemenskapen, om de så önskar.

3.2.2 Begreppsapparaten förfinas

Efter detta ställningstagande för att en invandrapolitik är önskvärd börjar det bli dags att knyta an till det förra kapitlets normativa underbyggnad och ta ställning till vilken generell inriktning invandrapolitiken bör ha. Eftersom vi avfärdat marginalisering och segregation som önskvärda målsättningar står valet mellan en integrations- eller assimilationsinriktad politik.

Vi behöver dock förfina dessa två begrepp och urskilja några olika former av integration och assimilation innan vi tar ställning till den normativa frågan. Den tidigare nämnde filosofen Andrew Mason har gjort en distinktion mellan två olika former av assimilation - radikal och måttfull (se Mason 1999: 267). Hans definitioner återges nedan med några mindre modifieringar.

Radikal assimilation innebär en politik som tar sikte på att medlemmarna i minoritetskulturer överger alla sina signifikanta traditioner och sedvänjor och istället tar till sig majoritetskulturens. Detta för att de ska uppnå ett deltagande i samhället på samma villkor som majoritetskulturens medlemmar.

Måttfull assimilation innebär en politik som tar sikte på att medlemmarna i minoritetskulturer överger endast de traditioner och sedvänjor som är orättvisa, d v s strider mot grundläggande liberala värden, eller som står i konflikt med centrala offentliga traditioner och sedvänjor hos majoritetskulturen. Detta för att de ska uppnå ett deltagande i samhället på samma villkor som majoritetskulturens medlemmar.

Vi kan även göra en liknande distinktion när det gäller integrationsbegreppet:

Radikal integration innebär en politik som tar sikte på att medlemmarna i minoritetskulturer genom utbildning och andra former av stöd förses med möjligheten att erhålla de färdigheter och kunskaper som krävs för att ta del i samhället. Även samhällets ekonomiska, politiska och sociala strukturer förändras för att tillåta inlemmandet av medlemmarna i minoritetskulturer. Radikal integration kräver dock att medlemmarna i minoritetskulturer överger de traditioner och sedvänjor som är orättvisa.

Måttfull integration innebär, liksom radikal integration, en politik som tar sikte på att medlemmarna i minoritetskulturer förses med möjligheten att erhålla de färdigheter och kunskaper som krävs för att ta del i samhället. Även samhällets ekonomiska, politiska och sociala strukturer förändras för att tillåta inlemmandet av medlemmarna i minoritetskulturer. Måttfull integration kräver inte att medlemmarna i minoritetskulturer ger upp några egna traditioner och sedvänjor.

Eftersom de integrationsinriktade strategierna innefattar flera delar kan en invandrapolitik som anammar ett integrationsideal uppfylla de uppställda målen i olika hög grad. En invandrapolitik kan t ex vara inriktad på radikal integration och satsa resurser på att förse invandrare med de kunskaper och färdigheter de behöver för att delta i samhället på jämlika villkor men samtidigt eftersätts kanske de nödvändiga satsningarna på förändra ekonomiska strukturer, det kan t ex handla om en allt för svag diskrimineringslagstiftning.

En sådan integrationspolitik innebär förstås ett misslyckande eftersom den i praktiken kommer att innebära att invandrare antingen tvingas till assimilation för att ta sig in på arbetsmarkanden eller riskerar att segregeras. För att en integrationsinriktad politik ska vara framgångsrik krävs att den innefattar alla delar. Att förse invandrare med de kunskaper och färdigheter, som språk och samhällskunskap, som krävs för att ta sig in i samhället är säråtgärder som är viktiga i ett inledningsskede - för nyanlända invandrare. På längre sikt krävs dock strukturella förändringar som påverkar hela samhället för att det ska vara frågan om verklig integration.

3.2.3 Liberal nationalism och invandrarpolitik

Vilka av dessa invandrarpolitiska inriktningarna skulle då föredras av en liberal nationalist respektive multikulturalist? Låt oss börja med att undersöka vilka konsekvenser den liberalnationalistiska positionen får på invandrarpolitikens område.

Om det nationalistiska kravet på självbestämmande tolkas som en rätt till en egen stat får de liberala nationalisterna problem. En sådan tolkning leder till att staten bör sträva efter att stat och nation sammanfaller och därmed till att en betvingande radikal assimilationspolitik begagnas. Tvånget skulle bli nödvändigt eftersom det är osannolikt att alla medlemmar i de minoritetskulturer som finns på statens territorium frivilligt skulle välja att assimileras. En sådan invandrarpolitik innebär ett seriöst brott mot minoritetskulturers och individers rätt till självbestämmande och är därför icke liberal och förtryckande (Mason 1999: 266).

Det är för övrigt tveksamt om några större problem med hur invandrarpolitiken ska utformas uppkommer i en stat av detta slag eftersom 'rätt till egen stat'-tolkningen implicerar en rent nationalistisk invandringspolitik. Endast invandrare med starka kulturella eller historiska band till majoritetskulturen skulle tillåtas komma in i landet (Gans 1998: 159f). I ett sådant läge sker sannolikt en i det närmaste automatisk assimilation av invandrarna. Integration skulle överhuvudtaget inte vara aktuellt.

Om ingen nationell diaspora existerar leder denna tolkning av liberal nationalism till att staten, för att skydda sin rätt till självbestämmande och sin nationella identitet, rättmätigt kan stänga sina gränser för invandrare av andra nationaliteter. En nationalistisk invandringspolitik av detta slag praktiseras av liberala demokratier som Japan och Israel (Gans 1998: 169, Coleman & Harding 1995).

Den tolkning av liberal nationalism som föreskriver en nations rätt till en egen stat tycks bara vara möjligt att rättfärdiga, om den ens är möjlig att rättfärdiga, när det rör sig om homogena nationalstater med stängda gränser. Det gör det förstås till en ointressant position när vi frågar oss hur mångkulturella stater ska utforma sin invandrarpolitik.

Om vi istället, som Yael Tamir, tolkar den liberala nationalismen så att den innefattar ett krav på en "tillräcklig grad" av självbestämmande kommer inte en radikal assimilationspolitik att vara nödvändig. Den dominerande nationella kulturen kan åtnjuta en tillräcklig grad av självbestämmande samtidigt som den tillåter minoritetskulturer på dess territorium.

Eftersom den liberalnationalistiska staten bekänner sig till och föredrar en viss nationell kultur, vilket inkluderar ett officiellt språk och andra officiella traditioner och sedvänjor som t ex en statsreligion, och menar att detta är en förutsättning för att säkerställa liberala värden kommer den att tillämpa en assimilationsinriktad invandrarpolitik. Invandrare kommer att stödjas och uppmuntras till att ta till sig den dominerande nationella kulturen som anses utgöra det sammanhållande kitt som krävs för realiserandet av liberala värden.

Integrationsinriktade alternativ ses som mindre önskvärda eftersom de uppmuntrar invandrare att istället för att anamma den dominerande nationella kulturen bevarar sina egna kulturella särdrag vilket i det långa loppet hotar den stabilitet som krävs för att förverkliga de liberala värdena.

3.2.4 Liberal multikulturalism och invandrarpolitik

De liberala multikulturalisterna avvisar som vi sett den liberalnationalistiska idén att förverkligandet av liberala värden kräver en gemensam nationell kultur. Enligt dem är det tillräckligt med en mer begränsad politisk kultur som innefattar de liberala värdena och vissa andra gemensamma symboler och institutioner som medborgarna identifierar sig med och känner sig hemma i.

Enligt ett sådant synsätt utgör det inget problem att invandrare bevarar sina egna distinkta kulturella identiteter, traditioner och sedvänjor. Det viktigaste målet är att samhället i ömsesidig samverkan på flera nivåer skapar den gemensamma politiska kulturen. De processer som leder till detta mål innefattar både att invandrare uppmuntras och stöds i sin vilja att inlemmas i samhället och att politiska, sociala och ekonomiska strukturer ändras för att göra jämlikt deltagande för människor med olika kulturella bakgrunder möjligt.

Vi ser alltså tydligt att ett liberalt multikulturalistiskt samhälle kommer att föra en integrationsinriktad invandrarpolitik. Assimilation får inte utgöra målet för en multikulturalistisk invandrarpolitik eftersom det innebär ett ställningstagande från statens sida om att invandrarnas kulturella bakgrunder är mindre önskvärda än majoritetskulturen. Ett sådant ställningstagande respekterar inte invandrarna som medlemmar i kulturella samhällen och förnekar därmed vikten av människors kulturella bakgrunder i utformandet av föreställningar om det goda livet och individuella livsplaner. I förlängningen kan en sådan assimilationsinriktad politik leda till att individers självrespekt utsätts för systematisk skada från statens sida.

Eftersom en multikulturalistisk stat erkänner vikten av en kulturell tillhörighet för utformandet av livsplaner tar den även på sig att stödja kulturella minoriteters bevarande av sin kultur när de så önskar. Ett sådant stöd tar sig uttryck i t ex hemspråksundervisning och ekonomiskt stöd till invandrarföreningar.

Även en liberal multikulturalistisk stat har dock begränsningar när det gäller hur stor kulturell diversifiering den kan tillåta. Som vi tidigare sett försvarar denna stat grundläggande liberala värden som religions- yttrande- och mötesfrihet och även individuell autonomi. Det senare innebär att människor måste ha rätt att lämna sin kulturella tillhörighet om de så önskar. Följden av detta är att kulturer som innehåller intoleranta och icke-liberala drag måste anpassa sig till samhället genom att liberaliseras (Kymlicka 1995: 94f , Micheletti 1996: 15f, Raz 1994: 181). De kan behålla stora delar av sin kultur och ha rätt att utöva den, men tvingas att ge upp de delar som står direkt i strid med liberala värden. Den liberala multikulturalismen förordar således vad vi kallat radikal integration.

3.2.5 Integrationspolitikens fördelar och följder

Vi har i det förra kapitlet redan tagit ställning för den multikulturella liberalismen. Det innebär följaktligen att vi även tar ställning för en invandrarpolitik som är inriktad på radikal integration. En sådan integrationsinriktad politik kommer i enlighet med det liberalt multikulturalistiska idealet att innebära en högre grad av offentlig neutralitet än

en assimilationsinriktad. Den kommer även att i högre grad respektera människors kulturella tillhörighet.

Att vi väljer en radikal integrationspolitik före en måttfull sådan beror på att vi vill upprätthålla en politisk kultur som innefattar och bevarar de grundläggande liberala värden som utgör förutsättningar för att människor ska ha ett tillfredsställande mått av valfrihet för att fritt kunna utforma en livsplan. Detta innebär följaktligen att kulturer som innehåller intoleranta och icke-liberala drag måste anpassa sig till samhället, inte genom assimilation utan genom att de liberaliseras (se 2.4.2).

Utöver de ovan nämnda verkar en integrationsinriktad politik även ha andra fördelar. I sin doktorsavhandling i socialt arbete använder Mirjam Sterner Carlberg begreppet "dubbelintegration" för att beteckna hur en grupp Östeuropeiska judiska överlevande som slog sig ner i Borås integrerades i det Svenska samhället under 1950- och 60-talet. Denna grupp bildade en egen småstadsgemenskap genom vilken den judiska kulturen bevarades. Sterner Carlberg visar på hur denna gemenskap i hög grad bidrog till en relativt problemfri integration i det Svenska samhället främst genom att man med hjälp av denna gemenskaps delade erfarenheter bearbetade traumatiska upplevelser och minnen (Sterner Carlberg 1994: del 3, se även Dencik 1999: 140).

Statsvetaren John C. Harles har visat hur den Kanadensiska multikulturalistiska integrationspolitiken på ett framgångsrikt sätt integrerat en grupp invandrare från Laos (se Harles 1997). Han går igenom material från trettio djupintervjuer med Laotiska invandrare i Ontario och sluter sig till att de i hög grad identifierar sig med Kanadas politiska institutioner, såsom rättsväsendet, och andra symboler, som nationalsången. Harles observerar även hur de Laotiska invandrarna omväxlande identifierar sig med den Kanadensiska gemenskapen och den Laotiska (Harles 1997: 721f). Det senare tyder på en lyckad dubbelintegration och ger även stöd åt Andrew Masons tes att det är tillräckligt att medborgarna i en stat har en känsla av att tillhöra en politisk gemenskap för att etablera stabila liberala institutioner och uppnå social rättvisa (se 2.3.2). Även Kanada kan karaktäriseras som en politisk snarare än en nationell gemenskap, vilket Harles mycket riktigt gör (se Harles 1997: 714).

Vad får då vårt ställningstagande få följder? Det kan tyckas väldigt okontroversiellt att ta ställning för radikal integration. En invandrapolitik med denna inriktning får dock mer långtgående konsekvenser än vad de flesta i förstone tänker sig. Vi har i denna uppsats främst intresserat oss för invandrapolitikens generella utformning. Nu kan det dock vara dags att kort se på några mer konkreta konsekvenser som följer av en radikal integrationsinriktad invandrapolitik.

Joseph Raz listar några konkreta politiska åtgärder som följer ur det multikulturalistiska idealet. De kan ses som försök att undanröja de strukturella hinder inom den offentliga sfären som motverkar integration.

Raz första förslag är att alla barn ska undervisas om sin egen kultur, om föräldrarna så önskar, men även om seder och traditioner hos de andra kulturella grupperna i landet. Detta för att kultivera attityder av tolerans och respekt för andra kulturer. Vidare påpekar Raz vikten av att motverka diskriminering i arbetslivet och i politiken och av att "bryta länken" mellan fattigdom, svag utbildning och etnicitet. Så länge vissa etniska grupper är överrepresenterade i samhällsklasser med låg utbildning och lågbetalda yrken är utsikterna dåliga för att kultivera respekt för deras kultur och bevara deras självrespekt. Raz förordar också offentligt stöd till kulturella institutioner, såsom

invandrarföreningar, bibliotek, museer, teatrar o s v för att stödja individers önskan att bevara sin kultur (Raz 1995: 189f).

Som vi kommer att se i nästa kapitel sammanfaller flera av Raz förslag med den svenska integrationspolitikens målsättningar och förslag. Det synes alltså som om den sida av en integrationsinriktad politik som förordar strukturella förändringar av den offentliga sfären har stöd hos svenska makthavare. De följer av ett multikulturalistiskt ideal som handlar om att staten bör dra sig ut ur den privata sfären och tillåta invandrare att fritt utöva sin kultur så länge det ej strider mot grundläggande liberala värden kan dock i vissa delar uppfattas som mer kontroversiella.

En följd av detta är t ex att det Svenska förbudet mot polygami bör upphävas. I flera kulturer är månggifte en accepterad relationsform och ett förbud mot den utgör ett krav på en assimilering som står i strid med ett multikulturalistiskt ideal. Ett förbud mot polygami är ett ställningstagande från statens sida om att en form av frivilliga relationer mellan människor inte är önskvärd och innebär därmed en allt för omfattande inskränkning av den offentliga neutraliteten (se Halldenius & Persson 2000).

Ytterligare ett tveksamt förbud är det mot religiös slakt. Sverige är det enda EU-land som upprätthåller ett sådant förbud och även om djurens välfärd måste vägas in i denna fråga är förbudet i den offentliga neutralitetens namn svårt att försvara mot bakgrund av att djuretiskt tveksamma svenska traditioner, såsom älgjakt, är tillåtna (se Dencik 1999: 145 not 3).

Slutligen bör kanske något sägas om vilka konkreta åtgärder som följer ur en assimilationsinriktad politik. Det är inte särskilt lätt att säga - i en liberaldemokratisk stat där betvingad anpassning inte är ett aktuellt alternativ kommer en assimilationsinriktad invandrapolitik snarare att karaktäriseras av en avsaknad av åtgärder. Det aktiva stöd till invandrare för att bevara deras kulturer som kommer att utgöra en del av en integrationspolitik saknas helt i en assimilationsinriktad politik. De få åtgärder staten vidtar då assimilation uppfattas som idealet kommer att bestå i att underlätta den kulturella och sociala anpassningen genom företrädesvis utbildning i majoritetssamhällets språk, normer, religion o s v.

3.2.6 Den normativa modellen sammanfattad

I nästa kapitel ska vi se på den svenska integrationspolitiken och inordna den i vår modell. För att förenkla den undersökningen avslutar vi detta kapitel med att sammanfatta den normativa modellen i nedanstående figur. I den beskriver vi innehållet i de olika invandrapolitiska inriktningarnas målsättningar.

Som vi sett kommer den liberalnationalistiska staten att föredra en invandrapolitik som är inriktad på måttfull assimilation. Den liberalt multikulturella staten, vars ideal vi valt att stödja, kommer däremot att anamma en invandrapolitik som är inriktad på radikal integration.

Radikal assimilation	Måttfull assimilation	Radikal integration	Måttfull integration
<ul style="list-style-type: none"> - Jämlikt deltagande genom att den kulturella särarten överges och majoritetskulturen anammas. 	<ul style="list-style-type: none"> - Jämlikt deltagande genom att de kulturella särdrag överges som står i strid med majoritetskulturens grundläggande värden, normer, traditioner och sedvänjor. 	<ul style="list-style-type: none"> - Jämlikt deltagande genom fördelning av färdigheter och kunskaper som krävs för att ta del i samhället. - Bibehållande av kulturell särart, undantaget drag som är orättvisa. - Samhälleliga strukturer förändras för att tillåta inlemmandet av människor med olika kulturella bakgrunder. 	<ul style="list-style-type: none"> - Jämlikt deltagande genom fördelning av färdigheter och kunskaper som krävs för att ta del i samhället. - Bibehållande av alla kulturella särdrag. - Samhälleliga strukturer förändras för att tillåta inlemmandet av människor med olika kulturella bakgrunder

Fig. 2 Målsättningar för olika invandrapolitiska strategier.

4. Den svenska invandrapolitiken - från assimilation till integration

4.1 Från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring

Till följd av invandring lever idag skilda kulturer sida vid sida i de flesta av världens länder. I en mening har Sverige alltid varit mångkulturellt eftersom samer och finsktalande grupper ständigt funnits inom landets gränser. Under en så pass kort tidsrymd som fyrtio år har dock Sverige genomgått en omfattande förändring i sin kulturella och etniska sammansättning. Idag har var femte medborgare en annan etnisk bakgrund än den traditionellt svenska (Prop. 1997/98:16, Sener 1999: 126). Det är oftast denna förändring man hänvisar till när Sverige omtalas som ett mångkulturellt samhälle.

Invandring är visserligen inget nytt fenomen. Under mänsklighetens historia har olika folkgrupper förflyttat sig kors och tvärs över vår värld. Deras motiv var ofta desamma som för dagens migranter - flykt från krig, naturkatastrofer, svält, fattigdom, förtryck eller förföljelse. Som påpekades i inledningen markerar dock det andra världskriget en brytpunkt i modern tid då invandringen ökade markant (Demker & Malmström 1999: 44).

Om vi ser till Sverige kan vi observera två samtidiga förändringsprocesser i invandringen under 1980- och 1990-talen. Det handlar om två tyngdpunktsförskjutningar: en från nordisk till utom-nordisk invandring och en från främst arbetskraftsinvandring till en kontinuerlig flyktinginvandring. Invandringen till Sverige utgjordes främst av arbetskraftsinvandring från Mellan- och Sydeuropa fram till början av 1970-talet. Därefter kom den att ändra karaktär till att istället domineras av utomeuropeiska flyktingar (Demker & Malmström 1999: 92 och 119f, Södergran 1998: 9).

Med dessa förändringar kan även observeras att ett ökande problem i Sverige såväl som i de andra europeiska länderna är att flera av invandrargrupperna, och även deras barn, har svårigheter att inlemmas i det nya landet. De uppvisar en högre grad av arbetslöshet än de infödda, språksvårigheter, lägre grad av politiskt deltagande och andra tecken på samhälleligt utanförskap (Diaz 1993: 1, Dörr & Faist 1997: 401).

Även om invandringen alltså inte är något nytt fenomen så kan vi konstatera att integrationsproblemen är det. Fram till den senare delen av 1960-talet fanns ingen utarbetad politik för hur invandrare skulle inlemmas i det svenska samhället. De första arbetskraftsinvandrarna tilldelades nästan omedelbart en bostad och fick arbete. Det förväntades sedan att de skulle anpassa sig till det svenska samhället så snart som möjligt utan några från staten initierade inskolnings- eller integrationsåtgärder. Vidare antogs det att de flesta arbetskraftsinvandrarna skulle återvända till sina ursprungsländer och att det därför inte fanns något behov av en invandrapolitik (Demker & Malmström 1999: 101, Diaz 1993: 24f).

Den rådande uppfattningen om de invandrare som inte avsåg att återvända var att de borde assimileras i de svenska samhället så fort som möjligt och att ansvaret för denna anpassning främst låg på invandrarna som grupp. Visserligen sågs kontakten med modersmålet och vissa andra kulturella traditioner som viktig men initiativ till att bevara dem skulle komma från invandrargrupperna själva och inte från staten. Man ansåg att staten inte skulle medverka till att skapa isolerade nationella befolkningsgrupper (se Demker & Malmström 1999: 103 och Prop. 1997/98:16). Detta tyder på att det handlade om en politik inriktad på måttfull assimilation där vissa begränsade kulturella särdrag kunde tillåtas.

Sverige och de övriga västeuropeiska länderna saknade alltså under 1950- och 1960-talet strategier för hur invandrarna skulle inlemmas i sitt nya hemland. De nya flyktinginvandrarna hade helt andra behov, förutsättningar och bakgrunder än de tidigare arbetskraftsinvandrarna och det blev uppenbart att en helt annan planering krävdes från statens sida.

Under 1960- och 70-talet fördes dessutom en livlig offentlig debatt om behovet av en invandrapolitik och om huruvida den skulle utformas efter ett assimilations- eller integrationsideal (Demker & Malmström 1999: 101 och 114f, Diaz 1993: 26ff). Arbetsmarknadsutredningen föreslog 1965 i ett betänkande att Sverige borde utforma en aktiv och planmässig invandrapolitik som dessutom regelbundet skulle ses över och anpassas till samhällsutvecklingen (Demker & Malmström 1999: 101, SOU 1965:9).

Debatten utmynnade bl a i att Statens invandrarverk bildades år 1969 med uppgift att, utöver att handlägga ärenden enligt utlännings- och medborgarskapslagen, även sköta frågor om invandrarernas anpassning (Demker & Malmström 1999: 101 och 115). Den sittande regeringen tog inte klart ställning i frågan om assimilation eller integration utan valde att 1968 tillsätta en utredning, Invandrarutredningen, som skulle se över problemet och komma med förslag angående en långtidsstrategi (se Diaz 1993: 30f och Prop. 1997/98:16).

4.2 Från invandrapolitik till integrationspolitik

4.2.1 Jämlikhet, valfrihet och samverkan

Invandrarutredningen lämnade in sitt slutbetänkande 1973. Det var starkt influerat av den sida i debatten som hade förespråkat kulturpluralism och avvisat en assimilationspolitik (Diaz 1993: 30). Slutbetänkandet kom att utgöra grunden för en regeringsproposition som antogs av riksdagen 1975 och som kom att innebära omvälvande förändringar i den svenska invandrapolitiken (Diaz 1993: 31, Prop. 1975:26).

Riktlinjerna för den nya invandrapolitiken sammanfattades i målen *jämlikhet*, *valfrihet* och *samverkan* och den innebar ett avståndstagande från den tidigare assimilationspolitiken. Invandrares kulturella bakgrund skulle inte bara erkännas utan också främjas. Det beslutades bl a om att invandrare skulle ha rätt till hemspråksundervisning, radio och TV började sända program på andra språk än svenska

och stöd började betalas ut till invandrarorganisationer. Denna nya invandrapolitik kom att lägga grunden för Sverige som ett mångkulturellt samhälle (se Prop. 1975:26 och Prop. 1997/98:16).

Jämlikhetsmålet i 1975-års propositionen fastslog att invandrare skulle ha samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter som den övriga befolkningen. Vid behov kunde särbehandling krävas för att uppnå denna jämlikhet. Valfrihetsmålet innebar en uppgörelse med assimilationspolitiken och fastslog att kulturella minoriteter skulle ges möjlighet att välja i hur hög grad de ville ta till sig en svensk kulturell identitet eller behålla och utveckla sina ursprungliga identiteter. Samverkansmålet angav att en ömsesidig samverkan mellan invandrare och infödda svenskar skulle uppmuntras och att invandrare skulle vara delaktiga i de politiska beslut som berörde dem (Demker & Malmström 1999: 104, Diaz 1993: 31f, Prop. 1975:26).

Särskilt valfrihetsmålet kom att bli föremål för mycken debatt. Vissa såg denna princip som kulturellrelativistisk och i strid med idén om grundläggande samhällsvärden och jämlika skyldigheter (Diaz 1993: 31). En invandrapolitisk kommitté tillsattes 1980 för att se över de invandrapolitiska målen och deras betänkande utgjorde grunden för en ny regeringsproposition som antogs av riksdagen 1986. I den fastslogs de tidigare invandrapolitiska målen men valfrihetsmålet förtydligades så att det skulle tolkas som att det innebar "möjligheter att utveckla det gemensamma kulturarvet *inom ramen för de grundläggande normer som gäller i Sverige* för mänsklig samlevnad samt ömsesidig tolerans, solidaritet och gemenskap mellan människor av olika ursprung." (Prop. 1985/86:98, min kursivering).

Valfrihetsmålet slog alltså fortfarande fast att det var ett individuellt val i hur hög grad invandrare ville ta åt sig av den svenska kulturella identiteten, men preciserades till att utesluta vissa grundläggande värden som möjliga föremål för individuell valfrihet. Vad som av vissa debattörer hade anklagats för att vara en, vad vi har kallat, måttfull integrationspolitik hade nu tydligt preciserats till en radikal integrationspolitik.

I övrig ledde propositionen till bl a inrättandet av en Diskrimineringsombudsman (DO) 1986. Stödet till massmedia och litteratur förstärktes och en tolkutbildning startades på Stockholms universitet (Demker & Malmström 1999: 105, Prop. 1985/86:98).

4.2.2 1990-talet: Kritiken växer och invandrapolitiken omprövas

På 1990-talet inleddes en mycket intensiv utredningsperiod om invandrapolitikens framtid. Den förda politiken hade utsatts för hårda prov i och med lågkonjunktur och massinvandringen av krigsflyktingar från f d Jugoslavien. Riksdagens revisorer kom 1992 i en granskning av invandrapolitiken fram till att Sverige inte längre kunde leva upp till de fastställda målen. De pekade på stora skillnader mellan invandrare och svenskar i ekonomiskt och socialt hänseende och rekommenderade en total översyn av invandrapolitiken (Demker & Malmström 1999: 106).

Vidare hade kritiken från redan etablerade invandrare mot den förda invandrapolitiken vuxit under 1980-talet. De ansåg att invandrapolitiken glömts bort medan asylpolitiken tagit allt mer resurser och uppmärksamhet i anspråk. Syftet med invandrapolitiken hade varit att invandrare skulle bli delaktiga i samhället på samma

villkor som infödda. Men eftersom politiken till stor del riktats mot invandrarna som grupp och satt invandrarskapet och den kulturella och etniska bakgrunden i centrum blev effekten istället den omvända. Invandrarskap kom att förknippas med "annorlundaskap", förstärkte "vi och dom-tänkandet", och medverkade till uppkomsten av ett utanförskap för invandrarna och deras barn (Prop. 1985/86:98).

Om vi ska tolka den uppkomna kritiken i enlighet med vår modell tycks det som om den invandrarpolitik som fastslogs 1975 visserligen var inriktad på radikal integration men fokuserade på de delar som innebar säråtgärder för att förse invandrare med nödvändiga språk och samhällskunskaper och stöd till bevarande av deras kulturer men i hög grad eftersatte de nödvändiga förändringarna av sociala, ekonomiska och politiska strukturer (se Diaz 1993: 34). Ett tecken på detta är t ex att införandet av DO inte kombinerades av någon lagstiftning mot etnisk diskriminering i arbetslivet. En sådan lagstiftning fanns sedan 1980 när det gällde könsdiskriminering men DO:s makt kom att begränsas till opinionsbildning och dialog med arbetsgivarnas branschorganisationer. Först 1994 fick Sverige en lag mot etnisk diskriminering efter påtryckningar från FN (Demker & Malmström 1999: 113, Lappalainen 2000).

För att försöka komma tillrätta med de problem som påpekats av riksdagens revisorer och andra kritiker tillsattes 1993 Invandrar- och flyktingkommittén av den borgerliga regeringen. Kommittén fick i uppdrag att se över hela invandrar- och flyktingpolitiken. Enligt direktiven skulle de rikta sitt intresse mot främst invandrades situation på arbetsmarknaden och svenskkunskapernas betydelse för integrationen (Demker & Malmström 1999: 106, Södergran 1998: 21).

Den nya kommittén blev dock inte långlivad. Efter riksdagsvalet 1994 då Socialdemokraterna tog över regeringsmakten upplöstes kommittén och två nya separata utredningar tillsattes - en för flyktingpolitiken och en för invandrarpolitiken. Anledningen var att Socialdemokraterna ansåg att den tidigare kommitténs uppdrag varit allt för omfattande (Demker & Malmström 1999: 106f, Södergran 1998: 22).

Den Invandrarpolitiska kommittén lämnade in sitt slutbetänkande *Sverige, framtiden och mångfalden* (SOU 1996:55) till regeringen i april 1996⁶. I det tar kommittén fasta på idealet om det mångkulturella samhället som sägs bestå av "en mångfald av värderingar och förhållningssätt som successivt påverkar varandra och utvecklas till nya livsformer inom ramen för den demokratiska processen" (SOU 1996:55: 10). Vi kan alltså se att den Invandrarpolitiska kommittén tycks ha samma tankar som multikulturalister om det mångkulturella samhällets möjligheter att skapa nya identiteter och gemenskaper (se 2.3.1).

I sitt slutbetänkande för kommittén fram ett stort antal förslag om en kursändring för invandrarpolitiken. I denna uppsats finns bara utrymme för att se på dem som kom att ingå i den efterföljande regeringspropositionen. En central slutsats i betänkandet var att det behövdes en klarare uppdelning mellan en särskild invandrarpolitik som riktar sig till nyanlända och en generell samhällspolitik som riktar sig till alla innevånare i Sverige (se SOU 1996:55).

---

⁶ Slutbetänkandet föregicks av ett delbetänkande om invandrades sysselsättning och situation på arbetsmarknaden (SOU 1995:76), och av en bilaga till slutbetänkandet titulerad *Vägar in i Sverige* som bestod av ett antal forskarrapporter om bla integration, multikulturalism och bostadssegregation (SOU 1996:55).

Utöver den Invandrapolitiska kommittén tillsattes under perioden som föregick regeringspropositionen ett antal andra utredningar. En av dem tillsattes i januari 1997 och fick i uppdrag att lämna förslag till förändringar som skulle underlätta integrationen på individ- och samhällsnivå. Denna utrednings viktigaste uppdrag var att föreslå hur en ny myndighetsstruktur för det integrationspolitiska området skulle utformas, ett förslag som kommit från den Invandrapolitiska kommittén (se SOU 1997:82). Tillsammans kom dessa utredningar att utgöra grunden för den proposition som fastställde den nuvarande integrationspolitiken (Prop. 1997/98:16). Utöver detta hade regeringen även att ta ställning till ca 125 remissvar på Invandrapolitiska kommitténs betänkanden (Södergran 1998: 23).

4.2.3 "Sverige framtiden och mångfalden - från invandrapolitik till integrationspolitik"

I september 1997 överlämnade regeringen sin proposition *Sverige framtiden och mångfalden - från invandrapolitik till integrationspolitik* (Prop. 1997/98:16) till riksdagen. I denna uppsats finns inte utrymme att gå igenom alla förslag i den 123 sidor långa propositionen. Vi kommer istället att sammanfatta de viktigaste förslagen, främst generella utgångspunkter, målsättningar och riktlinjer, för att sedan analysera den nya integrationspolitiken med hjälp av vår modell.

Regeringen slår fast att "samhällets etniska och kulturella mångfald bör tas som utgångspunkt för den generella politikens utformning och genomförande på alla samhällsområden och nivåer" (Prop. 1997/98:16). Regeringen tar fasta på Invandrapolitiska kommitténs förslag om behovet av att dela upp den särskilda invandrapolitik som riktar sig till nyanlända och en generell integrationspolitik som har hela samhället som mål. Den politik som riktar sig till invandrare som grupp bör enligt regeringen begränsas till åtgärder och insatser som behövs under invandrades första tid i Sverige. Dessa insatser utgörs t ex av utbildning i svenska och av att ge invandrare "stöd för att snabbt skaffa sig de redskap de behöver för att kunna leva och försörja sig i Sverige" (Prop. 1997/98:16).

I övrigt ska integrationspolitiken gå ut på att samhällets mångfald beaktas inom alla samhällsområden. Regeringen vill att integrationspolitiken inte längre ska peka ut invandrarna som en från svenskar avvikande homogen grupp och menar att detta görs bäst genom att befolkningens diversifierade sammansättning tas i beaktande i både utformandet och genomförandet av utbildningspolitiken, arbetsmarknadspolitiken, regionalpolitiken o s v. På detta sätt pekas ingen särskild grupp ut - det är människors olika behov som ska stå i centrum, inte invandrarskapet. Regeringen påpekar också hur det mot bakgrund av den kritik som riktats mot invandrapolitiken "finns skäl att ännu starkare betona den generella politikens betydelse" (Prop. 1997/98:16, se 4.2.2).

Som övergripande mål för integrationspolitiken anger regeringen:

- Lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund,
- en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund, samt
- en samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt och tolerans och som alla oavsett bakgrund skall vara delaktiga i och medansvariga för (Prop. 1997/98:16).

Regeringen påpekar vikten av att motverka och förebygga en segregation och marginalisation som sammanfaller med etniska gränser för att uppnå lika rättigheter och möjligheter. Vidare slår regeringen fast att de integrationspolitiska målen inte kan uppnås utan ett aktivt förändringsarbete som omfattar hela samhället. Integration är inte en fråga om och för invandrare utan berör hela befolkningen och samhällsutvecklingen. Det krävs förändrade attityder och förhållningssätt och nya slags åtgärder: översyn av lagar och författningar samt nya verksamhets och organisationsformer.

Den individuella integrationen betraktar regeringen som "ett livsprojekt vars innehåll och mål endast kan bestämmas av individen själv" och alltså inte bör vara föremål för övergripande mål som fastställs från statens sida. Däremot bör staten sätta upp mål för integrationen på olika samhällsområden genom att föra en politik som ger individer möjligheter att förverkliga sina livsmål och på detta sätt stödja den individuella integrationsprocessen.

Allas gemensamma ansvar poängteras och även om det är upp till den enskilde individen att utforma sin etniska och kulturella identitet som hon önskar, vilket ses som en förutsättning för att människor ska "utveckla en hel identitet", slås det fast att "segregation, *självvald* eller påtvingad, är [...] lika lite önskvärd som påtvingad assimilation" [min kursivering]. Integration sägs handla om "möjligheterna att ingå i en större helhet utan att behöva göra våld på sin kulturella och etniska identitet" men samtidigt krävs alltså en viss anpassning som "emellertid alltid [måste] ske i mötet mellan människor" (Prop. 1997/98:16).

Regeringen för också en diskussion om hur en framtida samhällsgemenskap kan komma att se ut. Det påpekas att ett lands historia som förenande länk mellan människor har spelat ut sin roll i det mångkulturella samhället och att en samtida gemenskap baseras på en uppslutning kring samhällets grundläggande värderingar uttryckt i lagar och författningar. En ny "nationell gemenskap" behöver skapas för att alla ska kunna delta i den framtida samhällsutvecklingen och ömsesidig respekt och tolerans ses som hörnstenar i detta arbete (Prop. 1997/98:16).

Som särskild inriktning för det integrationspolitiska arbetet anges att:

- ge förutsättningar till individers egen försörjning och delaktighet i samhället,
- värna grundläggande demokratiska värden och verka för kvinnor och mäns lika rättigheter och möjligheter, samt
- förebygga och motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism (Prop. 1997/98:16).

Det framhålls att jämställdhet mellan könen är ett grundläggande värde i det svenska samhället som gäller alla oavsett kulturell bakgrund och etnisk härkomst. Regeringen ser dock att det med tanke på att inte alla vuxit upp i den svenska traditionen med dess syn på jämställdhet kan krävas viss anpassning när det gäller metoder för att nå detta mål.

Till några av de mer konkreta förslagen hör fortsatt stöd till de invandrarorganisationer som arbetar med de integrationspolitiska målen. Regeringen menar att invandrarorganisationerna kan hjälpa till med att öka invandrades delaktigheten i samhället genom att skapa social trygghet och gemenskap. Även

invandrarorganisationernas betydelse för individers möjligheter att utveckla en kulturell identitet påtalas. Till nyheterna hör att statsbidragen bör bli mer verksamhets- och projektinriktade och bör ges på ungefär samma villkor som till andra folkrörelser istället för genom särbestämmelser.

I ett avsnitt om kultur och religion säger regeringen att det i samhället ska finnas en beredvillighet att tillmötesgå invandrades religiösa intressen och önskemål. I den svenska grundlagen skyddas religionsfriheten och ur den följer naturligt respekt gentemot andra religioner. Genom redan existerande förordningar om statsbidrag till andra trossamfund än Svenska kyrkan stöds den religiösa mångfalden. Modersmålet vikt för utvecklandet av den personliga identiteten och inlärningsförmågan slås fast och regeringen menar att samhället bör uppmuntra barn att bevara sitt modersmål samtidigt som de lär sig svenska.

Vidare menar regeringen att samhällets mångfald ska speglas i kulturutbudet. Kulturliv på etnisk grund bör därför stödjas och de centrala kulturarvsinstitutionerna får i uppdrag att genomföra särskilda satsningar för att motverka främlingsfientlighet och rasism. Särskilda medel ska också avsättas för att ge ungdomar med olika kulturella bakgrunder möjlighet att tillsammans undersöka och presentera sina respektive bakgrunder (Prop. 1997/98:16).

Att motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism ses som en av regeringens viktigaste uppgifter och ska precis som den övriga integrationspolitiken präglade alla samhällsområden. I propositionen anges att lagen mot etnisk diskriminering i arbetslivet ska ses över och 1999 fick DO en ny sådan lag att arbeta efter. Den nya lagen ger ett starkare skydd än den tidigare från 1994 som anklagats för att vara en kraftlös symbollag som införts för att blidka FN snarare än av en politisk insikt om att etnisk diskriminering utgjorde ett allvarligt problem (Lappalainen 2000).

DO kom för övrigt att, med bibehållen självständig ställning, inordnas i den nya myndighetsorganisation som utgjorde en av de större förändringarna av invandrapolitikens administrativa sida. I propositionen tar regeringen ställning för inrättandet av en ny myndighet, Integrationsverket, som från 1 juni övertog ansvaret för integrationsfrågor från Invandrarverket. Integrationsverket ansvarar för att integrationspolitikens mål och riktlinjer får genomslag på alla samhällsområden och bland uppgifterna ingår att förebygga och motverka etnisk diskriminering, främlingsfientlighet och rasism, följa upp kommunernas introduktion till nyanlända invandrare, utvärdera samhällsutvecklingen ur ett integrationspolitiskt perspektiv, ge stöd till invandrarorganisationer m m (Prop. 1997/98:16).

4.2.4 En radikal integrationspolitik

Efter denna genomgång av den nya svenska integrationspolitiken torde det för den uppmärksamme framgå ganska tydligt att det handlar om vad vi kallat en radikal integrationspolitik. Vi kan återfinna de flesta av den liberala multikulturalismens ideal i den svenska integrationspolitikens målsättningar, inriktningar och konkreta förslag.

Redan i den utgångspunkt som anges för integrationspolitiken - att det mångkulturella samhället ska beaktas i utformandet av den generella politiken på alla samhällsområden - ser vi att regeringen ser förändrandet av samhällsliga strukturer som

grundläggande. Vidare påpekas också att integration inte är en fråga bara för invandrare utan rör hela samhället. I de särskilda inriktningarna och konkreta förslagen för integrationspolitiken fästs stor vikt vid bekämpandet av diskriminering, främlingsfientlighet och rasism på alla samhällsområden, vilket även det visar på att betydelsen av strukturella förändringar har observerats.

Sammantaget visar dessa utgångspunkter, mål och inriktningar tydligt att det rör sig om en integrationsinriktad politik. Assimilation handlar som vi tidigare har sett om en ensidig anpassning från invandrades sida där de samhälleliga strukturerna lämnas intakta. Integration kräver däremot allas deltagande och att de samhälleliga strukturerna förändras för att undanröja hinder för individer med olika kulturella bakgrunder att på jämlika villkor delta i samhället. Det är tydligt att regeringen försökt rätta till tidigare misstag av att allt för ensidigt fokusera på invandrarna som grupp istället för på förändrandet av ekonomiska, sociala och politiska strukturer.

Även om integration ska vara målet inom hela den generella politiken menar dock regeringen att vissa åtgärder, undervisning i svenska och samhällskunskap, måste riktas till nyanlända invandrare för att förse dem med de kunskaper och förmågor de behöver för att kunna leva och försörja sig. I inriktningarna för det integrationspolitiska arbetet talades om att "ge förutsättningar till individens egen försörjning och delaktighet i samhället" (Prop. 1997/98:16). Även detta överensstämmer väl med vad vi tidigare sagt om målsättningarna för en integrationsinriktad politik.

När det gäller bevarandet av den kulturella särarten, också det en målsättning för en integrationsinriktad politik, ser vi i utformningen av den svenska integrationspolitiken att regeringen fäster vikt även vid den. Vi kan se den liberala kulturalismens tes i påpekandena om att den kulturella bakgrunden är avgörande för formandet av "en hel identitet" och i motiveringarna för stöd till invandrarorganisationer. Att regeringen anser att invandrare ska stödjas i bevarandet av sin kultur ser vi även i passagera om modersmålets betydelse och stödet av religiös mångfald.

På flera ställen i propositionen påpekas att det mångkulturella samhället ska bygga på grundläggande värderingar om ömsesidig respekt, tolerans, demokrati och mer specifika värden såsom jämställdhet mellan kvinnor och män. Vidare påtalas det individuella ansvaret, behovet av viss anpassning och att integration, till skillnad från självvald segregation, är ett önskvärt projekt. Detta pekar tydligt på att det rör sig om en politik inriktad på radikal integration där grundläggande liberala värden försvaras.

Intressant är att vi kan finna flera av Joseph Raz förslag i regeringspropositionen såsom att barn ska undervisas i, eller åtminstone stödjas i sitt utforskande av sin egen och andra kulturer (se 3.2.5). Vi återfinner även Raz förslag om att motverka diskriminering i arbetslivet och i politiken och om offentligt stöd till kulturella institutioner, såsom invandrarföreningar, bibliotek, museer, teatrar o s v för att stödja individens önskan att bevara sin kultur.

Regeringens diskussion om hur en framtida mångkulturell samhällsgemenskap kan komma att se ut är visserligen kortfattad men mycket intressant. Vi finner där tydligt den multikulturalistiska övertygelsen om att nya gemenskaper uppstår i det mångkulturella samhället. Regeringen talar om skapandet av en ny "nationell" gemenskap men det framgår att begreppet inte har samma betydelse i propositionen som det har i denna uppsats. Denna nya gemenskap ska enligt regeringen baseras på en uppslutning kring samhällets grundläggande värderingar och det tycks därför vara

frågan om vad Habermas kallar "författningspatriotism" eller vad Mason kallar "att tillhöra en politisk gemenskap".

Om vi ser till integrationspolitikens generella utformning - dess utgångspunkt, mål och inriktning - blir betyget gott. Den överensstämmer väl med den radikala integrationspolitik vi tagit ställning för och står i samklang med de multikulturalistiska idealen.

I praktiken har dock resultatet i vissa avseenden varit mer nedslående. När det gäller arbetet mot etnisk diskriminering i arbetslivet har problemen varit stora med att få fackförbunden, som är skyldiga att företräda sina medlemmar i diskrimineringsärenden, och arbetsgivarna att ta diskrimineringsfrågorna på allvar. I en aktuell debattartikel i DN riktar DO Margareta Wadstein skarp kritik mot den utbredda okunskap och ignorans om, och ovilja att arbeta med, diskrimineringsproblem som finns hos fackförbund och arbetsgivare i både privat och offentlig sektor (Wadstein 2000).

På kommunal nivå finns svåra brister i bl a introduktionen till nyanlända invandrare. I majoriteten av de svenska kommunerna finns inte de individualiserade introduktionsprogram som regeringspropositionen föreskriver utan invandrarna behandlas fortfarande i hög grad som en grupp istället för som enskilda individer (se Integrationsverket 2000). Det existerar alltså uppenbarligen svåra brister i integrationspolitikens praktik.

I ytterligare ett avseende finns anledning att vara kritisk. I propositionen framförs att staten bör förhålla sig neutral till den personliga integrationsprocessen, att integrationspolitiken ska genomsyra alla samhällsområden och vikten av tolerans inte minst när det gäller religionen. Det finns dock inga reflektioner kring vad detta innebär konkret när det gäller invandras rätt att fritt utöva sin kultur så länge det ej strider mot grundläggande liberala värden. Vi har tagit förbudet mot religiös slakt och polygami som exempel på lagar som bör upphävas. När det gäller det senare har det inte förrän innevarande år, till följd av en lokal folkpartistisk motion, ens existerat någon offentlig debatt

5. Sammanfattning

Denna uppsats har handlat om hur den liberalt demokratiska staten bör hantera uppkomsten av det mångkulturella samhället med avseende på invandrarpolitik. Vi har sett på två olika skolbildningar inom liberal politisk filosofi som erbjuder olika svar på denna fråga. Båda skolorna bekänner sig till den liberala kulturalismens tes om nödvändigheten av en kulturell tillhörighet för att människor fritt ska kunna utforma en livsplan och för att individuell frihet därmed ska vara meningsfull.

Den liberala nationalismen menar att staten måste upprätthålla en gemensam nationell identitet hos medborgarna för att centrala liberaldemokratiska värden - individuell frihet, deliberativ demokrati och social rättvisa - ska kunna realiseras. I avsaknad av en gemensam nationell identitet kommer inte ett samhälle att kunna upprätta tillräckligt stabila demokratiska institutioner och känslor av solidaritet för att dessa värden ska kunna förverkligas.

Konsekvensen av det liberalnationalistiska synsättet när det gäller invandrarpolitik blir att staten bör föra en politik med inriktning på vad vi har kallat måttfull assimilation. Det innebär att politiken har som mål att invandrare uppnår jämlikt deltagande i samhället genom att de överger de kulturella särdrag som står i strid med majoritetskulturens grundläggande normer, värden, traditioner och sedvänjor. Denna anpassning är enkelsidig - invandrarna ska anpassa sig till majoritetssamhället samtidigt som detta majoritetssamhälles sociala, ekonomiska och politiska strukturer förblir intakta. I praktiken innebär en assimilationspolitik av detta slag en avsaknad av åtgärder från statens sida för att bevara och stödja invandrades kulturer. De politiska åtgärder som vidtas är inriktade på att lära invandrare majoritetssamhällets språk, normer, traditioner o s v.

Den andra skolan, den liberala multikulturalismen, menar att det samhälle som följer ur den liberalt nationalistiska filosofin och en assimilationspolitik inte i tillräcklig grad respekterar människors kulturella bakgrunder. En människas kulturella tillhörighet är inget som byts ut i en handvändning och om staten tar ställning för en särskild nationell kultur innebär det ett nedvärderande av andra kulturer som i förlängningen bryter ned självrespekten hos dem som inte tillhör majoritetskulturen.

Dessutom innebär ett favoriserande av en kultur från statens sida en allt för omfattande inskränkning av den offentliga neutraliteten enligt de liberala multikulturalisterna. De förlitar sig istället på att det mångkulturella samhället kommer att ge upphov till nya former av gemenskaper som ersätter den nationella och kan fungera som det sammanhållande kitt som krävs för att liberala värden ska kunna realiseras. Även de liberala multikulturalisterna sätter de liberala värdena i centrum och menar att de bör utgöra grunden för det multikulturalistiska samhället.

När det gäller invandrarpolitik förordar den liberala multikulturalismen en radikal integrationspolitik. Det innebär en politik som är inriktad på att genom bl a utbildning förse invandrare de färdigheter och kunskaper som krävs för att ta del i samhället på jämlika villkor som alla andra medborgare. Vidare kräver en integrationsinriktad politik

en dubbelsidig anpassning - det är inte bara invandrare som ska anpassa sig till övriga samhället utan det krävs även att samtliga medborgare deltar och att ekonomiska, politiska och sociala strukturer förändras för att invandrare ska inlemmas i samhället och kunna delta på jämlika villkor.

Skälet till det senare är bl a att en integrationsinriktad politik inte kräver att invandrare ger upp sina kulturella identiteter, sedvänjor, traditioner o s v. Undantaget är dock de traditioner som strider mot samhällets grundläggande liberala värden. Om en kultur innefattar några sådana drag krävs att den anpassar sig till samhället genom att liberaliseras.

Eftersom vi ansåg att den liberala multikulturalismen med dess integrationsinriktade invandrapolitik säkrade en högre grad av offentlig neutralitet och även i högre grad respekterade människors kulturella tillhörighet valde vi att ta ställning för denna tankeskola. Tesen om att det mångkulturella samhället ger upphov till nya former av postnationella gemenskaper bedömdes som trovärdig i ljuset av att sådana gemenskaper redan existerar i flera multinationella stater.

Avslutningsvis vände vi vår blick mot Sverige och tittade på invandrapolitikens utveckling och den nuvarande integrationspolitiken. Vi kunde se hur den svenska invandrapolitiken gått från att ha varit en måttfull assimilationspolitik till en radikal integrationspolitik. Dagens integrationspolitik överensstämde i sina utgångspunkter, mål, inriktningar och konkreta förslag i hög grad med den modell som motsvarar radikal integration.

Det finns alltså gott hopp för den svenska integrationspolitiken när vi ser till dess generella inriktning. På det praktiska planet såg vi dock att det fortfarande ligger en del hinder i vägen, inte minst när det gäller arbetet mot och förebyggandet av diskriminering, främlingsfientlighet och rasism. Att dessa hinder undanröjs är av största vikt för genomförandet av de strukturella omvandlingar som krävs för att de integrationspolitiska målen ska kunna förverkligas och en postnationell gemenskap kunna byggas.

Referenser

- Amnå, Erik 1999: "Förord," i SOU 1999:83 *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym 9.
- Andersson, Roger 1999: "Segregationens Sverige," i SOU 1999:8 *Invandrarskap och medborgarskap*. Demokratiutredningens skrift nr 13.
- Barbieri Jr., William A. 1998: *Ethics of Citizenship. Immigration and Group Rights in Germany*, London: Duke University Press.
- Beck, Ulrich 1998: *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Beckman, Ludvig 1999: "Kommunitarismen - vart tog den vägen?" s. 31-33 i *Svensk Tidskrift* 6/99.
- Birch, Anthony H. 1993: *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, London/New York: Routledge.
- Caney, Simon 1999: "Nationality, Distributive Justice and the Use of Force," s. 123-138 i *Journal of Applied Philosophy* 16.
- Coleman, Jules L. & Harding, Sarah K. 1995: "Citizenship, the Demands of Justice, and the Moral Relevance of Political Borders," i Warren F. Schwartz (ed.): *Justice in Immigration*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Demker, Marie & Malmström, Cecilia 1999: *Ingenmansland? Svensk immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning*, Lund: Studentlitteratur.
- Dencik, Lars 1999: "Stärk minoriteternas autonomi," i SOU 1999:8 *Invandrarskap och medborgarskap*. Demokratiutredningens skrift nr 13.
- Diaz, Jose Alberto 1993: *Choosing Integration. A Theoretical and Empirical Study of the Immigrant Integration in Sweden*, Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Diaz, Jose Alberto 1996: "Invandrarnas integration - några teoretiska och metodologiska utgångspunkter," i SOU 1996:55 *Vägar in i Sverige*, bilaga till Invandrapolitiska kommitténs slutbetänkande.
- Dworkin, Ronald 1977: *Taking Rights Seriously*, London: Duckworth
- Dworkin, Ronald 1986: "Liberalism," i R. Dworkin: *A Matter of Principle*, Oxford: Oxford University Press.
- Dörr, Silvia & Faist, Thomas 1997: "Institutional conditions for the integration of immigrants in welfare states: A comparison of the literature on Germany, France, Great Britain, and the Netherlands," s. 401-426 i *European Journal of Political Research* 31.
- Featherstone, Mike 1995: *Undoing Culture. Globalization, Postmodernism and Identity*, London: Sage.
- Fernandez, Christian 2000: "Globaliseringen och nationalstaten. Demokratins slut och den siste medborgaren?" opublicerat paper presenterat vid Internationella seminariet den 9/5, Lund: Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

- Gans, Chaim 1998: "Nationalism and Immigration," s. 159-180 i *Ethical Theory and Moral Practice* 1.
- Gellner, Ernest 1983: *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- Giddens, Anthony 1997: *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Glaser, Daryl 1995: "Normative Theory," i David Marsh & Gerry Stoker (eds.): *Theory and Methods in Political Science*, London: Macmillan Press.
- Gür, Thomas 1999: "Stärk individens frihet gentemot kollektivet," i SOU 1999:8 *Invandrarskap och medborgarskap*. Demokratiutredningens skrift nr 13.
- Habermas, Jürgen 1995: *Diskurs, rätt och demokrati*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Haldenius, Lena & Persson, Ingmar 2000: "Låt folk fritt söka sin sexuella lycka," *Sydsvenska Dagbladet* 22/4-2000.
- Hampton, Jean 1995: "Immigration, identity, and justice," i Warren F. Schwartz (ed.): *Justice in Immigration*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harles, John C. 1997: "Integration before assimilation: Immigration, Multiculturalism and the Canadian Polity," s. 711-736 i *Canadian Journal of Political Science* 30.
- Held, David 1997: *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Holden, Barry 1993: *Understanding Liberal Democracy*, 2nd edition, London: Harvester Wheatsheaf.
- Ingelstam, Lars 1999: "En krympt agenda? Demokratins villkor i globaliseringens tid," i SOU 1999:83 *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym 9.
- Integrationsverket 2000: *Kommunernas introduktionsverksamhet för nyanlända invandrare. En kartläggning*, Integrationsverkets rapportserie 2000:5.
- Jaggar, Alison M. 1999: "Multicultural Democracy," s. 308-329 i *The Journal of Political Philosophy* 7.
- Johansson, Thomas 1996: *Socialpsykologi och modernitet*, Lund: Studentlitteratur.
- Kymlicka, Will 1989: *Liberalism, Community and Culture*, Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will 1995a: *Modern politisk filosofi*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Kymlicka, Will 1995b: *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will 1998: "Introduction: An Emerging Consensus?" s. 143-157 i *Ethical Theory and Moral Practice* 1.
- Kymlicka, Will & Straehle, Christine 1999: "Cosmopolitanism, Nation-States, and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature," s. 65-88 i *European Journal of Philosophy* 7.
- Lange, Anders & Westin, Charles 1981: *Etnisk diskriminering och social identitet*, Stockholm: LiberFörlag.
- Lappalainen, Paul 2000: "Ge invandrarna vettiga uppgifter," *Sydsvenska Dagbladet* 28/4-2000.
- Levinson, Sanford 1995: "Is Liberal Nationalism an Oxymoron? An Essay for Judith Shklar," s. 626-645 i *Ethics* 105.
- Lichtenberg, Judith 1997: "Nationalism, For and (Mainly) Against," i Robert McKim & Jeff McMahan (eds.): *The Morality of Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.

- Lindquist, Hans 1999: "Nynazismen - förtrupp eller eftersläntare," i SOU 1999:10 *Demokratins förgörare*. Demokratiutredningens skrift 28.
- Lundquist, Lennart 1993: *Det vetenskapliga studiet av politik*, Lund: Studentlitteratur.
- MacIntyre, Alasdair 1986: *After Virtue. A Study in Moral Theory*, 2nd edition, London: Duckworth.
- Margalit, Avishai & Raz, Joseph 1990: "National Self-Determination," s. 439-462 i *Journal of Philosophy* 87. Omtryckt i J. Raz 1995: *Ethics in the Public Domain. Essays in the Morality of Law and Politics*, revised edition, Oxford: Oxford University Press.
- Mason, Andrew 1997: "Special Obligations to Compatriots," s. 427-447 i *Ethics* 107.
- Mason, Andrew 1999: "Political Community, Liberal-Nationalism, and the Ethics of Assimilation," s. 261-286 i *Ethics* 109.
- McKim, Robert & McMahan, Jeff 1997: "Introduction," i Robert McKim & Jeff McMahan (eds.): *The Morality of Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- McMahan, Jeff 1997: "The Limits of National Partiality," i Robert McKim & Jeff McMahan (eds.): *The Morality of Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Micheletti, Michele 1996: "Den mångkulturella demokratin," i SOU 1996:55 *Vägar in i Sverige*, bilaga till Invandrarpolitiska komitténs slutbetänkande.
- Miller, David 1988: "The Ethical Significance of Nationality," s. 647-662 i *Ethics* 98.
- Miller, David 1989: *Market, State, and Community. Theoretical Foundations of Market Socialism*, Oxford: Clarendon Press.
- Miller, David 1993: "In Defence of Nationality," s. 3-16 i *Journal of Applied Philosophy* 10.
- Miller, David 1995: *On Nationality*, Oxford: Oxford University Press.
- Miscevic, Nenad 1999: "Close Strangers. Nationalism, Proximity and Cosmopolitanism," pp. 109-125 in *Studies in East European Thought* 51.
- Musschenga, Albert W. 1998: "Intrinsic Value as a Reason for the Preservation of Minority Cultures," s. 201-225 i *Ethical Theory and Moral Practice* 1.
- Nathanson, Stephen 1997: "Nationalism and the Limits of Global Humanism," i Robert McKim & Jeff McMahan (eds.): *The Morality of Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- O'Neill, Onora 1996: *Towards Justice and Virtue*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, Carol 1970: *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Prop. 1975:26 Regeringsproposition.
- Prop. 1985/86:98 Regeringsproposition.
- Prop. 1997/98:16 *Sverige, framtiden och mångfalden - från invandrarpolitik till integrationspolitik*, Regeringsproposition.
- Rawls, John 1972: *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Raz, Joseph 1995: "Multiculturalism: A Liberal Perspective," i J. Raz: *Ethics in the Public Domain. Essays in the Morality of Law and Politics*, revised edition, Oxford: Oxford University Press.
- Réaume, Denise G. 2000: "Official-Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference," i Will Kymlicka & Wayne Norman (eds.): *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford: Oxford University Press.

- Robertson, Roland 1992: *Globalization. Social Theory and Global Culture*, London: Sage.
- Rothstein, Bo 1994: *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, Stockholm: SNS Förlag.
- Sandel, Michael 1982: *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sener, Refik 1999: "Bygg en integrerad välfärdsstat," i SOU 1999:8 *Invandrarskap och medborgarskap*. Demokratiutredningens skrift nr 13.
- Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell.
- Socialstyrelsen 1999: *Mångfald, integration, rasism och andra ord*, SoS-rapport 1999:6.
- SOU 1965:9 *Arbetsmarknadspolitik*.
- SOU 1995:76 *Arbete till invandrare*, delbetänkande från Invandrarpolitiska kommittén.
- SOU 1996:55 *Vägar in i Sverige*, bilaga till Invandrarpolitiska kommitténs slutbetänkande.
- SOU 1996:55 *Sverige, framtiden och mångfalden*, Invandrarpolitiska kommitténs slutbetänkande
- SOU 1997:82 *Lika möjligheter*.
- Sterner Carlberg, Mirjam 1994: *Gemenskap och överlevnad. Om den judiska gruppen i Borås och dess historia*, Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Södergran, Lena 1998: *1990-talets invandrarpolitiska omprövning. Från invandrarpolitik till integrationspolitik*, Umeå: Merge, Sociologiska institutionen. Umeå universitet.
- Tamir, Yael 1993: *Liberal Nationalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles 1979: *Hegel and Modern Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles 1991: *The Ethics of Authenticity*, Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, Charles 1994: "Can Liberalism Be Communitarian?" s. 257-262 i *Critical Review* 8.
- Thörn, Håkan 1999: "Vad är globalisering? Sociologin utmanad," s. 76-113 i *Sociologisk forskning* 4/99.
- Vedung, Evert 1977: *Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas*, Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Wadstein, Margareta 2000: "Fackförbund och arbetsgivare måste ta etnisk diskriminering på allvar," *Dagens Nyheter* 3/5-2000.
- Weinstock, Daniel M. 1996: "Is There a Moral Case for Nationalism?" s. 87-100 i *Journal of Applied Philosophy* 13.
- Zolberg, Aristide R. 1996: "Immigration and Multiculturalism in the Industrial Democracies," i Rainer Bauböck, Agnes Heller & Aristide R. Zolberg (eds.): *The Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration*, Aldershot: Avebury.